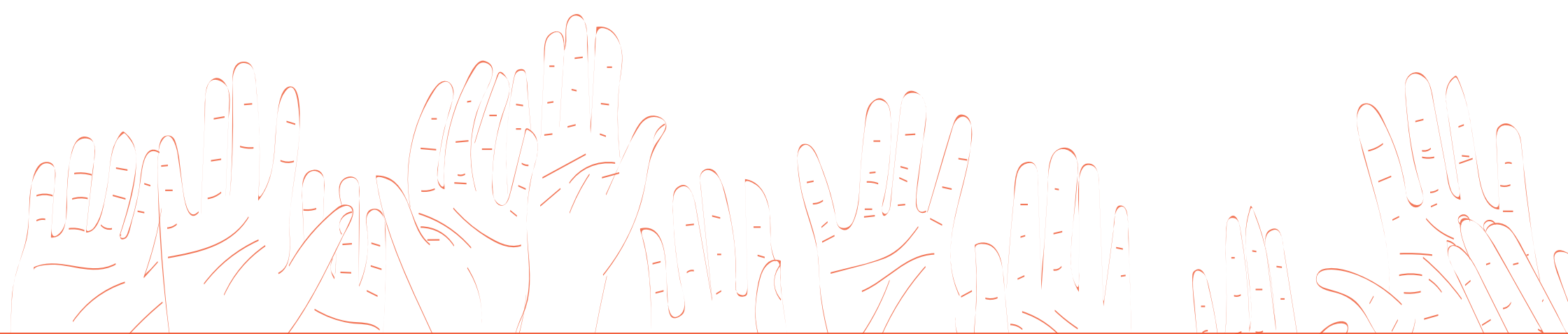

Zij aan zij tegen kinderarmoede

Hoe met jouw gemeente de maatschappelijke participatie
van kwetsbare gezinnen met kinderen bevorderen?

Tine Mertens

Nele Peeters

Bérénice Storms

Zij aan zij tegen kinderarmoede

Hoe met jouw gemeente de maatschappelijke participatie
van kwetsbare gezinnen met kinderen bevorderen?

Tine Mertens Nele Peeters Bérénice Storms

COLOFON

CEBUD is het Centrum voor budgetadvies en -onderzoek en is als onderzoeks- en valorisatiecentrum verbonden aan de Thomas More-hogeschool.

Wettelijk depotnummer D/2017/13251/1

© CEBUD, Thomas More 2017

Drukwerk: Copy- Copy Antwerpen

Grafisch ontwerp: Katinka Vermeyleen

De roadmap 'Zij aan zij tegen kinderarmoede' is een uitgave van CEBUD. Bij de samenstelling van deze uitgave is uiterste zorgvuldigheid nagestreefd. Desondanks kan CEBUD voor eventuele (druk)fouten en/of onvolledigheden geen aansprakelijkheid aanvaarden. Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd door middel van druk, film, fotokopie of op enig andere manier zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van CEBUD.

Inhoud

Inleiding	1
Waarom armoede en kinderarmoede bestrijden?	2
Wat is (kinder)armoede?	3
Waarom armoede en kinderarmoede bestrijden?	4
Waarom op lokaal niveau kinderarmoede bestrijden?	9
Hoe met jouw gemeente de maatschappelijke participatie van kwetsbare gezinnen met kinderen bevorderen?	11
1. Beleidsbeslissing	12
2. Verkennen van de uitgangssituatie	13
3. Samenstelling stuurgroep	15
4. Zicht krijgen op menswaardigheid	20
5. Richting geven aan het lokale beleid	22
6. Cyclisch proces van plannen, uitvoeren en evalueren	27
De randvoorwaarden voor een lokaal beleid om de maatschappelijke participatie van kwetsbare gezinnen met kinderen te bevorderen	34
Wie?	35
Hoe?	36
En verder...	37
Literatuur	39

INLEIDING

In september 2014 gaf de provincie Antwerpen het startschot voor het project 'Veilige kindertijd'. In dit project trokken CEBUD en Welzijnszorg Kempen een proces op gang waarin zes Kempense pilotgemeenten een lokaal beleid opzetten om kinderarmoede te voorkomen en te bestrijden, namelijk Beerse, Geel, Meerhout, Retie, Turnhout en Vorselaar. Centraal in deze trajecten stond de planmatige en integrale aanpak en de betrokkenheid van lage-inkomensgezinnen. Voorliggende roadmap vertelt het verhaal van de pilotgemeenten.

We hopen dat deze roadmap ook andere lokale besturen kan inspireren en ondersteunen bij de planning, uitvoering en evaluatie van een eigen kinderarmoedebestrijdingsbeleid. Ze kan worden gebruikt als leidraad, niet als kant-en-klaar receptenboek. De concrete voorbereiding en uitvoering van een kinderarmoedebestrijdingsbeleid verschilt immers van gemeente

tot gemeente en hangt samen met factoren als de omvang en de ernst van de kinderarmoede, de breedte van het lokale welzijnsveld, het aantal organisaties dat zich mee achter dit beleid schaaft en de lokale bestuurskracht.

Wat we alvast leerden van alle pilotgemeenten is dat je als lokale overheid ambitieus moet zijn in de bestrijding van armoede bij gezinnen met kinderen, want dat loont.

In het eerste hoofdstuk focussen we op het belang van kinderarmoedebestrijding en lichten we de rol van het lokale beleidsniveau toe. Vervolgens beschrijven we de verschillende fasen in het beleidsproces. We eindigen met een bespreking van de randvoorwaarden voor een succesvol beleid.

 Een beleid opzetten vraagt tijd. Wil men de geplande acties uitvoeren in de beleids- en de beheerscyclus van 2019-2024, dan raden wij aan om het traject al te starten in de eerste maanden van 2018.

“Als je vertrekt van wat onze kwetsbare gezinnen nodig hebben, dan wil je iets bereiken voor die gezinnen. En dan ben je automatisch ambitieus.”

OCMW-voorzitter

WAAROM ARMOEDE EN KINDERARMOEDE BESTRIJDEN

WAT IS (KINDER)ARMOEDE

Armoede verhindert volwaardige maatschappelijke participatie

'Een tekort aan middelen' en 'sociale uitsluiting' zijn twee kenmerken die in veel armoededefinities terugkomen.

Sociale uitsluiting doet zich voor wanneer mensen langdurig niet kunnen deelnemen aan de gangbare leefpatronen in een samenleving. Hierdoor ontstaan er breuklijnen op meerdere gebieden van het individuele en maatschappelijke leven (Vranken, Geldof & Van Menxel, 1997).

Een **tekort aan middelen** om voldoende aan de samenleving te kunnen

- participeren, is een kenmerk dat alle personen in armoede gemeen hebben. Om te oordelen of gezinnen beschikken over voldoende inkomsten, moet je kijken naar hun noodzakelijke uitgaven. Deze kunnen erg verschillen naargelang hun gezinssamenstelling en leefsituatie (huisvestingskosten, gezondheidskosten, schulden,). Daarnaast moet je ook bekijken of publieke goederen en diensten, zoals onderwijs, kinderopvang, mobiliteit of cultuur voldoende toegankelijk zijn.

- We spreken van maatschappelijke participatie als mensen het gevoel hebben erbij te horen. Als mensen een plaats hebben binnen sociale netwerken (bv. het gezin, het werk, de school, de Belgische staat, de buurt, de vereniging, ...) en van hieruit betekenisvolle sociale relaties kunnen onderhouden. Als mensen de gedeelde verwachtingen verbonden aan hun sociale positie (bv. ouder, werknemer, collega, leerling, Belg, buur, bestuurslid,...) kunnen invullen en zo meewerken aan de realisatie van essentiële maatschappelijke functies. **Maatschappelijke participatie staat dan zowel voor "erbij horen" als voor "bijdragen"** (Storms, 2012).

Publieke voorzieningen verschaffen mensen economisch kapitaal (omdat ze goedkoper zijn dan private voorzieningen), cultureel kapitaal (kennis, vaardigheden en attitudes) en sociaal kapitaal (sociale netwerken, gemeenschappelijk gedragen waarden en normen). Deze drie vormen van kapitaal zijn essentieel opdat burgers zelfredzaam kunnen zijn en zich verbonden voelen.

“Gewoon mens mogen zijn, dat is wat we onder armoedebestrijding verstaan

Uit: Visietekst van het Netwerk tegen armoede

Kinderarmoede = gezinsarmoede

Kinderarmoede is in eerste instantie gezinsarmoede. Het is omdat hun ouders in armoede leven dat er kinderarmoede bestaat (Vandenbroeck & Van Lancker, 2014). Kinderen ervaren armoede dubbel: ze ervaren de negatieve gevolgen in hun eigen leven (zie hieronder) en in dat van hun ouders (Vanobbergen, 2017; Van Gils & Willekens, 2010; Van Thielen & Storms, 2013).

De verhoogde aandacht voor kinderarmoede is toe te schrijven aan het **hoog armoederisico van kinderen**. Er zijn echter enkele risico's verbonden aan het selectief inzetten op de kinderen in arme gezinnen. (Vandenbroeck & Van Lancker, 2014). De klemtoon op kinderarmoede houdt het gevaar in dat de ouders van deze kinderen worden geculpabiliseerd. Kinderen in armoede zouden hulp 'verdienen', in tegenstelling tot hun ouders die zelf verantwoordelijk geacht worden voor de armoede waarin ze leven (Vandenbroeck & Van Lancker, 2014).

WAAROM ARMOEDE EN KINDERARMOEDE BESTRIJDEN?

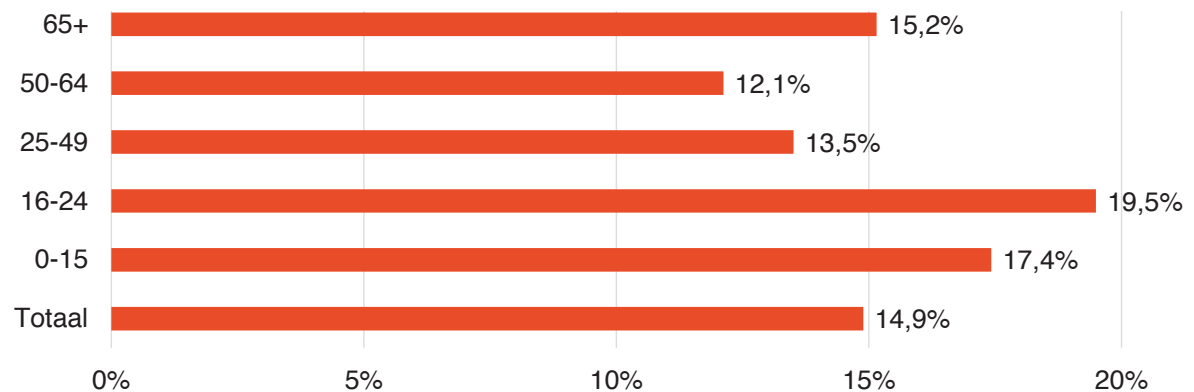
Britse onderzoekers schatten de kost van kinderarmoede in Engeland op 40 miljard pond per jaar (Griggs & Walker, 2008). Dit bedrag omvat onder meer de kosten voor de bijzondere jeugdbijstand, gezondheidskosten als ziekenhuisopnames, premature geboorten, chronische aandoeningen en ook economische kosten die verbonden zijn aan toekomstige verhoogde kansen op werkloosheid, afwezigheid op het werk en lagere productiviteit.

Het bestrijden van armoede kost niet alleen de maatschappij handenvol geld, ook voor het

individu dreigt een **vicieuze cirkel**. Vaardigheden die kinderen tijdens hun vroege levensjaren ontwikkelen, vormen het fundament van hun verdere levensloop. Zij vormen het startkapitaal voor de ontwikkeling van latere cognitieve en sociale vaardigheden (Heckman, 2008 in: Juchtmans en Groenez, 2016).

Tijdens de kinderjaren wordt de basis gelegd voor hun gezondheid, welzijn, sociale relaties en sociaal netwerk, onderwijsloopbaan en deelname aan de arbeidsmarkt op latere leeftijd (Currie e.a., 2012).

Armoederisico naar leeftijdscategorie, België, 2015 (Bron: EU SILC enquête - ilc_li02)

Om hun kinderen een goede start te kunnen geven moeten gezinnen kunnen beschikken over voldoende middelen. Zo tonen Mullainathan en Shafir (2013) in hun boek 'Schaarste' dat het niet bestrijden van armoede nog meer armoede creëert.

Mensen gaan anders handelen indien ze langdurig worden geconfronteerd met een tekort (aan geld, tijd of slaap). Schaarste dwingt mensen zich te concentreren op hun meest dringende problemen: het werk dat nu af moet, de wasmachine die nu moet worden vervangen. Op korte termijn kan dit heel effectief zijn ("ik winkel nu op krediet om een nieuwe wasmachine te kunnen kopen"), maar op lange termijn is dit vaak nefvast ("ik kan mijn krediet nooit terugbetalen omdat mijn inkomen te laag is"). Door de focus op de korte termijn lopen mensen het gevaar om de gevolgen op lange termijn uit het oog te verliezen en nemen ze 'onverstandige' beslissingen. Op deze manier creëert schaarste nog meer schaarste.

Gezondheid

Kinderen die opgroeien in een arm gezin lopen een groter risico op een slechte gezondheid dan kinderen die opgroeien in een bemiddeld gezin (Currie e.a., 2012; Willems & De Maeseneer, 2015). Gezinnen in armoede maken minder vaak gebruik van gezondheidszorgen (Raeymaeckers & Dierckx, 2010 & Coene, 2016). Noodzakelijke uitgaven zoals doktersbezoek, medicijnen, de aankoop van een bril, een tandartsbezoek, of geschikte kleding worden vaak uitgesteld of vermeden. Ook op het vlak van voeding maken gezinnen in armoede noodgedwongen soms ongezonde keuzes. Ze slaan maaltijden over, brengen weinig variatie in menu's of zetten calorierijke en goedkope voeding op tafel (Casey, Szeto, Lensing, Bogle & Weber, 2001;

Dowler, 2008; Griggs & Walker, 2008; Ridge, 2009, Van Thielen & Storms, 2013).

Ouder-kinderrelatie

Ouders met een te laag inkomen willen het gebrek aan financiële middelen zo weinig mogelijk laten doorwegen op hun kinderen, zo stelden Van Thielen en Storms (2013) vast in hun onderzoek naar overlevingsstrategieën van ouders van gezinnen met een beperkt inkomen. Ze gaan sneller met de kinderen naar de dokter dan ze voor zichzelf gaan, hun kinderen krijgen meer en vaker eten, ze zetten de verwarming op of een graadje hoger als de kinderen thuis zijn en de kinderen krijgen prioriteit bij bestedingen op het vlak van kledij en vrije tijd.

Toch blijkt dat deze ouders soms de zorg voor hun kinderen niet kunnen garanderen. Hun kinderen worden elders ondergebracht, vaak tijdelijk. De aanwezigheid van een constante, ondersteunende verzorgingsfiguur is echter cruciaal in de ontwikkeling van een kind. Het ontbreken hiervan kan aan de basis liggen van een onveilige hechting en kan negatieve gevolgen

hebben voor de ontwikkeling van het kind op emotioneel, cognitief, sociaal, relationeel en psychologisch vlak (Geenen & Corveleyn, 2010).

Sociaal netwerk

Kinderen en jongeren die opgroeien in kansarme gezinnen ondervinden vaak grote moeilijkheden om een eigen netwerk met leeftijdsgenoten uit te bouwen. Leeftijdsgenoten spelen nochtans een belangrijke rol in de identiteitsontwikkeling van een kind (Ackaert, Brants, & De Rycke, 2003). Door hun omgang met vrienden oefenen jongeren sociale vaardigheden, experimenteren ze met sociale rollen en leren ze een standpunt te bepalen. Vriendschappen geven jongeren steun bij het ontwikkelen, versterken en handhaven van het zelfvertrouwen en het gevoel van eigenwaarde (Van der Wal & De Wilde, 2011).

Vrije tijd

Gezinnen met financiële moeilijkheden nemen minder deel aan sport, recreatie en cultuur. De belangrijkste drempels zijn van financiële aard, maar er zijn ook praktische, sociale en culturele drempels. De participatie van personen in armoede aan vrijetijdsactiviteiten is nochtans belangrijk voor hun persoonlijke ontwikkeling en hebben positieve sociale effecten (Geerts, Dierckx, & Vandevort, 2012; Hirsch, Sutton, & Beckhelling, 2012; Lievens, 2008).

Schoolloopbaan

De schoolcarrière van kinderen uit financieel kwetsbare gezinnen is vaak een hindernissenparcours (Unicef, 2010; Groenez et al., 2009; Hirtt et al., 2007). Zo hebben kinderen die opgroeien in een arm gezin een verhoogde kans op zittenblijven of om de school vroegtijdig te verlaten zonder diploma (Buysschaert & Dominicy, 2012). Zittenblijven vertraagt de instap

op de arbeidsmarkt. Daarnaast verlaten zittenblijvers vaker voortijdig het secundair onderwijs zonder diploma en stromen ze minder door naar het hoger onderwijs (Juchtmans e.a., 2012). Vroegtijdige schoolverlaters hebben minder kans om werk te vinden. Dit komt omdat ze ofwel minder vaardigheden hebben verworven, ofwel deze niet kunnen bewijzen aan de werkgever. De werkloosheid onder vroegtijdig schoolverlaters is dan ook groter. Als ze wel werk vinden, biedt dit vaak lagere lonen, minder extralegale voordelen en is het vaker deeltijds en tijdelijk (De Witte & Mazrekaj, 2015).

De socio-economische thuissituatie bepaalt eveneens welke studiekeuze de leerling maakt en welke studiekeuze de leerkracht aanbeveelt. Hoewel de meeste ouders een opleiding erg belangrijk vinden voor hun kinderen, schrikken de hoge studiekosten hen af. Van Tielen & Storms (2013) stelden vast dat kansarme ouders de school- en studiekeuze van hun kinderen vaak laten afhangen van het beschikbare budget, wat nefaste gevolgen heeft voor de arbeidsmarktkansen van hun kinderen. Posities op de Vlaamse

arbeidsmarkt worden immers in sterke mate bepaald door het behaalde onderwijsniveau. Laaggeschoolden starten hun beroepsloopbaan met minder kansen dan midden- en hogeschoolden. Ze worden vaker geconfronteerd met werkloosheid en met niet-beroepsactiviteit (Booghmans e.a., 2009).

- *Vroegtijdig schoolverlaten is een ernstig probleem dat erkend wordt door nagenoeg alle Westerse landen. In zijn toespraak voor de VS Kamer van Koophandel constateerde de Amerikaanse President Barack Obama dat: "Je scholing opgeven en vroegtijdig de school verlaten betekent niet alleen je toekomst opgeven, maar ook de toekomst van je familie en de toekomst van je land." (The White House, 2010)*

The background of the slide is a repeating pattern of teal-colored wavy lines. Each wave starts with a small circle at its peak and ends with a small circle at its trough, creating a continuous, rhythmic visual texture.

**WAAROM OP
LOKAAAL NIVEAU
KINDERARMOEDE
BESTRIJDEN?**

Ieder beleidsniveau telt

In deze roadmap focussen we op het bestrijden van kinderarmoede op het lokale niveau. Toch willen we niet voorbijgaan aan de essentiële rol van het Vlaamse, federale en Europese beleid. Op deze niveaus kunnen belangrijke structurele maatregelen worden genomen, bijvoorbeeld op het vlak van betaalbare huisvesting, tewerkstelling van langdurig werklozen, bestrijding van de jeugdwerkloosheid of het waarborgen van adequate minimuminkomens. De trajecten in de zes pilootgemeenten tonen evenwel aan dat lokale besturen een doelmatig kinderarmoedebestrijdingsbeleid kunnen voeren dat complementair is aan dat van de hogere beleidsniveaus. **Zelfs lokale besturen hebben sterke hefboomen in handen om een voelbaar verschil te maken voor lage-inkomensgezinnen.** Er wordt nogal eens gesteld dat het lokale beleid enkel de bestuurskracht heeft om de gevolgen van leven in armoede te verzachten en niet om op structurele wijze armoede aan te pakken. Wij geloven echter sterk in de slaagkansen van een lokaal beleid dat ook inzet op bescherming en hervreiding (Cox e.a., 2015).

Lokale uitvoering van bovenlokale beleid

Het federale en Vlaamse beleid moet deels op lokaal niveau worden uitgevoerd. Zo hebben de Vlaamse en federale overheden een **regierol** toebedeeld aan de lokale besturen in de bestrijding van (kinder)armoede. De Vlaamse overheid wil dat steden en gemeenten lokale netwerken regisseren om personen in armoede meer te laten deelnemen aan cultuur, jeugdwerk en sport (Vlaamse Regering, 2015). De federale overheid zet OCMW's ertoe aan om op een proactieve manier kinderarmoede te bestrijden en het welzijn van kinderen te bevorderen om zo de cirkel van generatiearmoede te breken. OCMW's en armoedeverenigingen dienen op lokaal niveau overlegplatformen op te starten om met lokale actoren te overleggen, hen te sensibiliseren, probleemsituaties in de gemeente te detecteren en concrete hulpverlening voor kinderen op te zetten (POD Maatschappelijke Integratie, 2017).

Multiactor aanpak

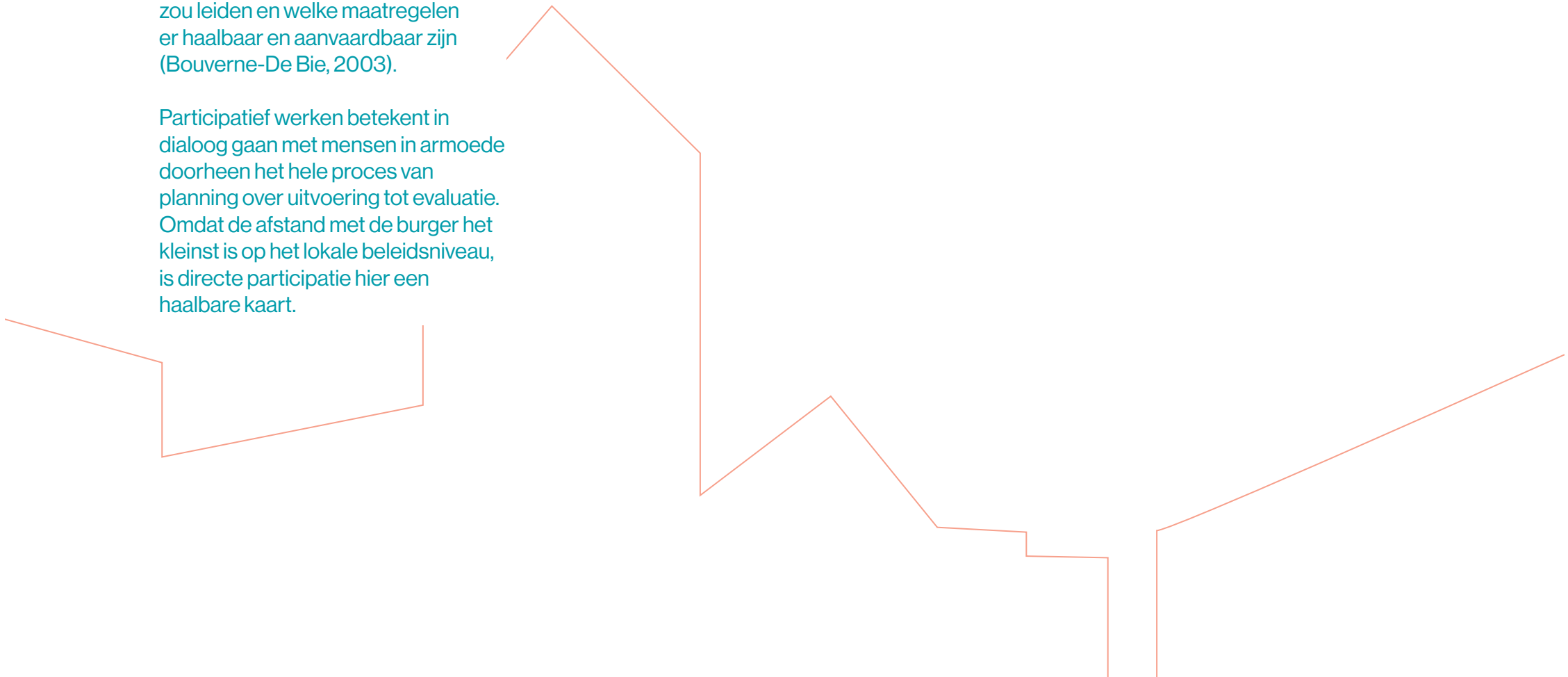
Armoede is een multidimensionaal probleem dat een **aanpak vereist vanuit verschillende beleidsdomeinen**. De noodzakelijke samenwerking tussen verschillende beleidssectoren maakt dat ieder armoedebestrijdingsbeleid een multiactor beleid is. We denken dan aan actoren uit overheidsorganisaties (bijvoorbeeld het OCMW en de gemeentelijke diensten), uit (semi-) private organisaties (bijvoorbeeld huisartsen, ziekenfondsen, huisvestingsmaatschappijen of scholen), uit het middenveld (bijvoorbeeld verenigingen tegen armoede; jeugd-, cultuur- of sportverenigingen) en personen in armoede (Storms, 2011). Zoals bepaald in het Vlaams Actieplan Armoedebestrijding 2015 - 2019 is het lokale niveau het meest geschikt om dit multiactor overleg te regisseren.

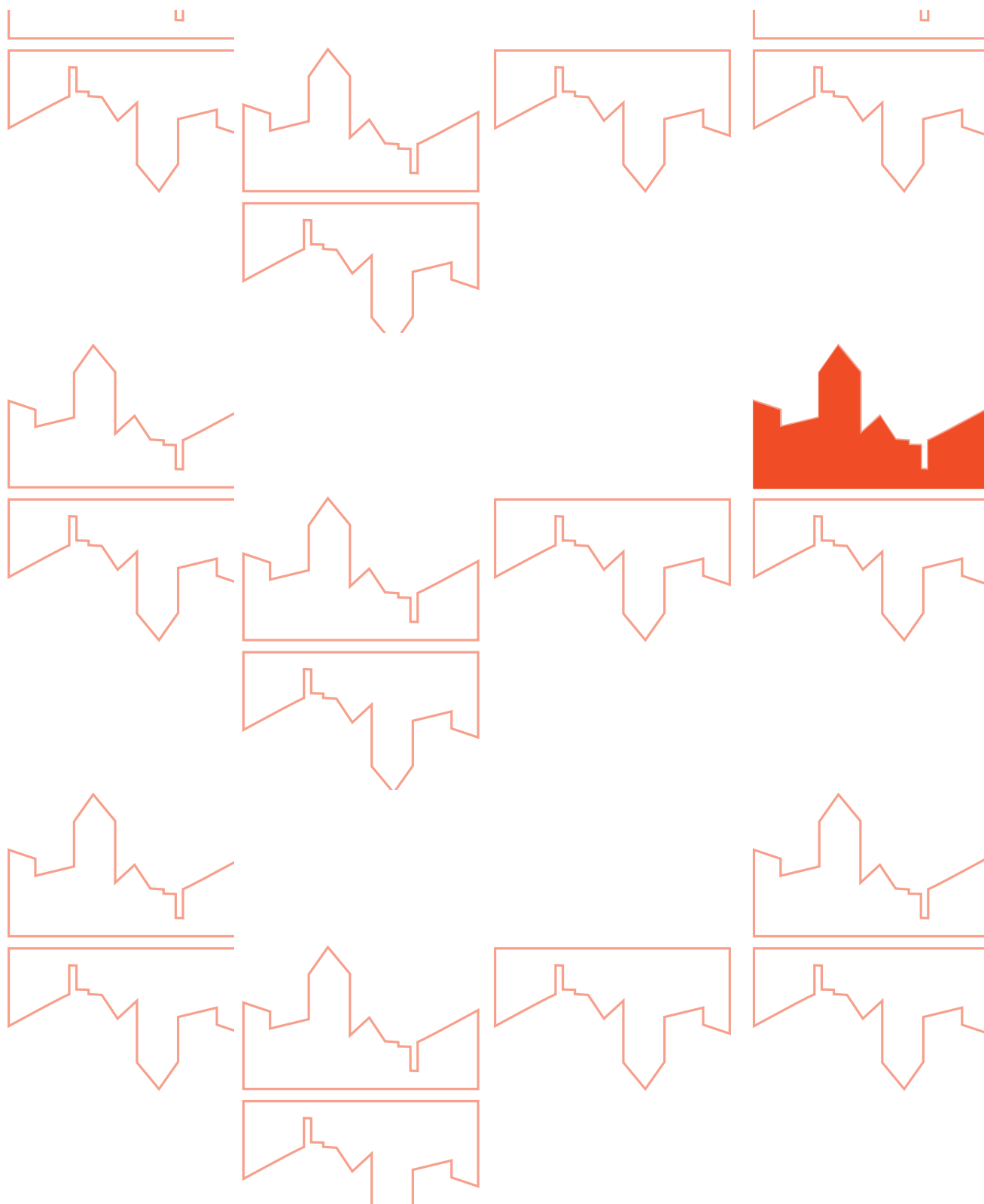
“We moeten bij de basis beginnen, van onder uit. Je moet voelen: wat is armoede? Hoe ziet een leven in armoede eruit? Hoe kunnen wij daar als gemeente aan werken? En als wij vanuit de gemeente daaraan werken, dan zullen ze dat aan de top ook wel voelen.” OCMW-voorzitter

Participatie van ouders van gezinnen met een beperkt budget

Participatie is een sleutelbegrip in het armoedebestrijdingsbeleid. Maatregelen om armoede te bestrijden zijn effectief in zoverre ze worden genomen **samen met mensen in armoede**. Vanuit hun eigen ervaringen zijn zij het best geplaatst om aan te geven wat voor hen tot een onmiddellijk voelbaar verschil zou leiden en welke maatregelen er haalbaar en aanvaardbaar zijn (Bouverne-De Bie, 2003).

Participatief werken betekent in dialoog gaan met mensen in armoede doorheen het hele proces van planning over uitvoering tot evaluatie. Omdat de afstand met de burger het kleinst is op het lokale beleidsniveau, is directe participatie hier een haalbare kaart.

HOE MET JOUW GEMEENTE DE MAATSCHAPPELIJKE PARTICIPATIE VAN KWETSBARE GEZINNEN MET KINDEREN BEVORDEREN?

We beschrijven de verschillende fasen in het proces naar een effectief kinderarmoedebestrijdingsbeleid. We putten daarbij uit de processen in de pilootprojecten, zoals ze ervaren werden door de externe begeleiders van CEBUD en door de betrokkenen uit de pilootgemeenten zelf.

Beleidsbeslissing

College van burgemeester en schepenen

De beslissing om van de bestrijding van kinderarmoede een speerpunt te maken van het lokale beleid wordt idealiter door **het hele college van burgemeester en schepenen** genomen. Inherent aan deze beslissing is het engagement om een of meerdere ambtenaren te belasten met de voorbereiding, planning, uitvoering en evaluatie van het lokale kinderarmoedebestrijdingsbeleid en de bereidheid om er ook budget voor vrij te maken zodat er nieuwe maatregelen kunnen worden genomen of bestaande maatregelen kunnen worden bijgestuurd. Door hun bereidheid om in alle beleidsdomeinen rekening te houden met de noden van kwetsbare gezinnen met kinderen, dragen de schepenen het belang en de ambitie mee uit om met verenigde krachten armoede bij gezinnen met kinderen te bestrijden.

Lokale coördinator kinderarmoede

Het college van burgemeester en schepenen stelt een lokale coördinator

kinderarmoede aan, voor zover die functie nog niet is opgenomen binnen de gemeente of het OCMW (cf. Vlaams beleid kinderarmoedebestrijding). De lokale coördinator voert het verkennend studiewerk uit, stelt in samenspraak met de bevoegde schepenen en de sociale dienst van het OCMW de stuurgroep samen, bewaakt de voortgang van het proces in de gemeente, organiseert de samenkomsten van de stuurgroep en zit de werkgroepen voor. Hij bewaakt ook de betrokkenheid van de verschillende partners in het proces en brengt de kennis van de lokale context aan. De door de pilotgemeenten ingeschatte werkbelasting van de lokale coördinator varieert van **20% tot 50% van een voltijdse tewerkstelling**, afhankelijk van de grootte van het lokale bestuur en het aantal domeinen waarvoor doelstellingen en acties worden ontwikkeld en opgevolgd.

Externe begeleider

Het is een pluspunt om het traject procesmatig en inhoudelijk te laten begeleiden door een externe begeleider. Het voordeel is dat deze niet rechtstreeks betrokken is bij de uitvoering van het kinderarmoedebestrijdingsbeleid en

hierdoor een meer **neutrale positie** kan innemen tussen de verschillende stakeholders. De externe begeleider bewaakt ook het proces om personen in armoede, hulpverleners en beleidsverantwoordelijken samen beleid te laten maken. Voldoende tijd nemen om elkaars verwachtingen, mogelijkheden en belemmeringen te leren kennen, is immers essentieel om een gemeenschappelijke missie, visie en doelstellingen te kunnen formuleren. Bovendien zorgt de betrokkenheid van een externe begeleider ervoor dat de aandacht bij het kinderarmoedebestrijdingsbeleid blijft en dat de verschillende partners betrokken blijven, wars van prioriteitenverschuivingen binnen het lokaal bestuur en de organisaties. De bevroagden uit de pilotgemeenten evalueerden de betrokkenheid van een externe begeleider als positief.

De externe begeleider overlegt met de politiek verantwoordelijken over de verwachtingen ten aanzien van het traject, doorloopt de te ondernemen stappen en legt de nadruk op de nodige investeringen in tijd en budget, de duur van het traject en de participatie van gezinnen met een beperkt inkomen.

Daarbij werden de inhoudelijk expertise, de kennis van de methodiek van het waarderend onderzoek, de ervaring met het opzetten van een participatief en planmatig armoedebeleid als positieve elementen genoemd.

Verkennen van de uitgangssituatie

Een noodzakelijke stap bij de uitwerking van een lokaal armoedebestrijdingsbeleid bestaat uit het verkennen van de uitgangssituatie. Dit biedt zicht op hoe groot het armoedeprobleem is in de gemeente, wie de kwetsbare groepen zijn en welke acties ter bestrijding van kinderarmoede er al worden ondernomen. Op basis van deze gegevens valt later te bepalen welke beleidsdomeinen en welke doelstellingen prioritair zijn.

Bevraging over bestaande acties en maatregelen en betrokkenheid van de doelgroep.

Om met je gemeente nieuwe acties, instrumenten en maatregelen ter bestrijding van kinderarmoede te ontwikkelen, is er nood aan een **overzicht van reeds bestaande acties,**

maatregelen en instrumenten. In deze voorbereidende fase brengt de lokale coördinator in kaart welke initiatieven er gepland, actief of afgerond zijn in de gemeente, en welke partners betrokken zijn. Startpunt van deze verkenning zijn de strategische meerjarenplannen van gemeente en OCMW. Daarnaast worden best ook andere actoren zoals de Gezinsbond, het Rode Kruis, jeugd- en sportverenigingen, Kind en Gezin, het Huis van het Kind bevroegd.

Ook **Verenigingen waar mensen in armoede het woord nemen en Welzijnsschakels**, worden best bevroegd over onvervulde behoeften, over bestaande maatregelen inzake kinderarmoede en de effectiviteit ervan, alsook over de betrokkenheid van personen met financiële moeilijkheden bij het gemeentelijk beleid. In een latere fase zal de lokale coördinator partners contacteren met het oog op de samenstelling van de stuurgroep. De partners die betrokken zijn bij de reeds lopende acties zijn daarvoor eerst aangewezen.

- Ter voorbereiding van de trajecten in de pilootgemeenten bevroeg CEBUD de OCMW's en Verenigingen waar armen het

woord nemen uit de Kempen. Ze ontvingen een vragenlijst waarmee alle bestaande initiatieven in de gemeente in kaart konden worden gebracht. Zie hiervoor: www.cebud.be/zij-aan-zij-tegen-kinderarmoede

- De sociale kaart van de gemeente kan helpen om de actoren te identificeren: www.socialekaart.be

Omgevingsanalyse

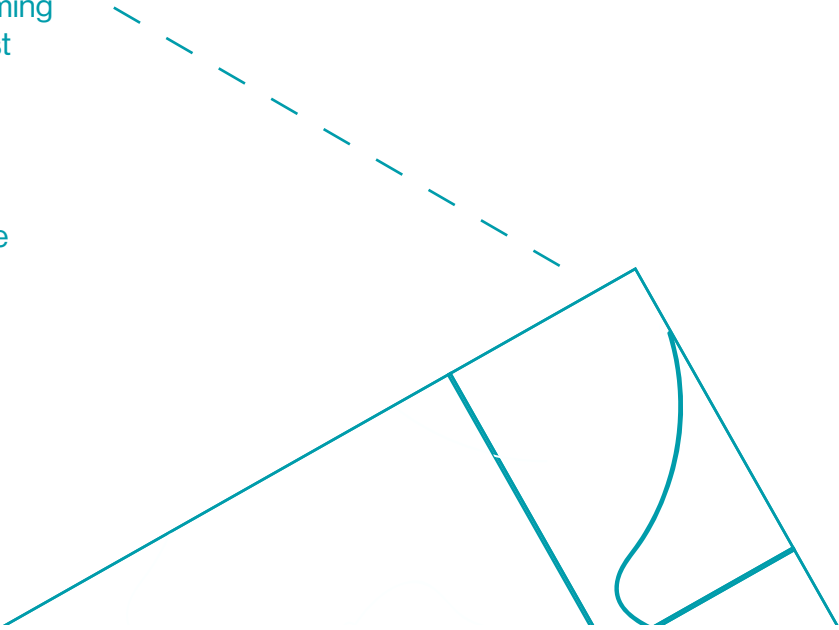
Bij aanvang brengt de lokale coördinator aan de hand van statistische indicatoren **de omvang van de kinderarmoedeproblematiek** in kaart, alsook welke **risicogroepen** onderscheiden kunnen worden in de gemeente. In een volgende fase kan deze omgevingsanalyse nuttig zijn bij het bepalen van de prioriteiten van het lokale kinderarmoedebeleid. Om uitspraken te kunnen doen over de aard en de ernst van de lokale behoeften, gaat er ook aandacht naar de mate waarin de situatie of de evolutie in de gemeente afwijkt van deze in het arrondissement, de provincie en het Vlaams gewest.

Je vindt cijfers op gemeentelijk, arrondissementeel en gewestelijk niveau op: provincies.incijfers.be, gemeentelijke profielschetsen van de Studiedienst van de Vlaamse Regering en bij het Steunpunt sociale planning van je provincie.

Voor elk van de pilootgemeenten maakten we een omgevingsanalyse op. Voor een voorbeeld, zie: www.cebud.be/zij-aan-zij-tegen-kinderarmoede

Volgende indicatoren zijn opgenomen:

- Demografische schets
 - Bevolking en loop van de bevolking
 - Jongeren
 - Jongeren per leeftijds-categorie
 - Groene druk
 - Gezinnen met kinderen
 - Kwetsbare gezinnen
 - Eenoudergezinnen
 - Verhoogde tegemoetkoming
 - Leefloners met gezinslast
 - Kwetsbare jongeren
 - Geboorten in kansarme gezinnen
 - Jonge werklozen
 - Jongeren met verhoogde tegemoetkoming
 - Jonge leefloners
-

3

Samenstelling stuurgroep

Indien de lokale overheid haar regierol inzake kinderarmoedebestrijding wil waarmaken moet ze **overlegstructuren creëren** die ervoor zorgen dat het beleid gepland, gekend, gedragen en gerealiseerd wordt door alle relevante actoren. We denken hierbij in eerste instantie aan een stuurgroep die de opzet, de voortgang en de resultaten van het beleid mee opvolgt. Of zo'n stuurgroep nieuw moet worden opgericht of kan gevonden worden in (de uitbreiding van) reeds bestaande overlegstructuren is afhankelijk van de plaatselijke situatie.

Armoede is een multidimensionaal probleem en vraagt een aanpak vanuit diverse sectoren. De lokale coördinator brengt daarom **actoren uit verschillende sectoren** samen in een stuurgroep. Hij doet dit in overleg met de externe begeleider, de OCMW-voorzitter, maatschappelijk werkers van de sociale dienst van het OCMW en partners die betrokken zijn bij reeds lopende acties, instrumenten of maatregelen (zie boven). De lokale coördinator plant met elk van de potentiële leden van de stuurgroep een **voorbereidend gesprek**. In dit gesprek

worden de doelstellingen van het proces, de werking van de stuurgroep en werkgroepen en de verwachtingen van beide gesprekspartners besproken zodat ieders rol duidelijk is. In de stuurgroep zetelen personen die gedreven zijn en die het kinderarmoedebestrijdingsbeleid mee willen uitdragen in hun eigen organisatie en, bij uitbreiding naar de brede bevolking. Deze personen zijn op de hoogte van de ambities en de handelingsruimte van de organisatie die ze vertegenwoordigen en hebben van hun organisatie een **mandaat** gekregen om het lokale kinderarmoedebeleid mee vorm te geven. De leden van de stuurgroep moeten bereid zijn om te overleggen met ouders van gezinnen met een beperkt inkomen en ook daadwerkelijk naar hen luisteren. Dit impliceert dat ze hen de tijd geven om hun verhaal te doen.

Volgende personen maken idealiter deel uit van de stuurgroep:

1. De *externe begeleider*
2. De *lokale coördinator* kinderarmoede
3. Een *voorzitter*. Deze functie wordt best opgenomen door de verantwoordelijke voor het lokale kinderarmoedebestrijdingsbeleid. Dit is de OCMW-voorzitter, de burgemeester

of een vertegenwoordiger van het schepencollege.

4. *Personen in armoede en hun vertegenwoordigers*. Belangrijk is dat meerdere ouders van gezinnen met een beperkt inkomen deel uitmaken van de stuurgroep (zie ook: Geerts et al., 2012, p. 32 & 43). Zij zijn het vaak niet gewoon om te vergaderen. Door meerdere ouders te betrekken, kunnen ze elkaar ondersteunen bij het formuleren van standpunten en deze te beargumenteren. Het is niet altijd evident om afstand te nemen van de eigen situatie (zie ook: Geerts et al., 2012, pp. 43-44). De methodiek van het waarderend onderzoek helpt hierbij omdat het de focus legt op wat er goed loopt. (zie onder)

5. *Verantwoordelijke schepenen*. Belangrijk is om alle verantwoordelijke schepenen te betrekken. Hoewel ze niet altijd voltallig aanwezig zullen zijn op de vergaderingen van de stuurgroep, kunnen zij hierover afspraken maken binnen het schepencollege. De schepenen krijgen alle verslagen en op regelmatige tijdstippen een mondelinge terugkoppeling in het schepencollege.

6. *Verantwoordelijke medewerkers van het lokaal bestuur*. We denken hierbij aan de secretaris en diensthoofden van het OCMW, de cultuurfunctionaris, de

sportfunctionaris, de jeugdconsulent, ... Zij zorgen ervoor dat zoveel mogelijk gemeentelijke medewerkers nauw worden betrokken bij het hele proces. Een goede interne communicatie en afgevaardigden die het eigenaarschap krijgen van bepaalde acties zijn noodzakelijk voor het slagen van de genomen acties.

7. *Externe stakeholders*. Belangrijk is ook om externe belanghebbenden te betrekken in de stuurgroep. De actoren die betrokken zijn bij acties ter bestrijding van kinderarmoede in de gemeente mogen daarbij niet over het hoofd worden gezien.

Ter illustratie sommen we hieronder alle partners op die deel uitmaken van een of meerdere stuurgroepen.

Gemeentelijke partners

- Vertegenwoordigers uit het College van Burgemeester en Schepenen
- OCMW-voorzitter
- OCMW-secretaris
- OCMW-diensten en -medewerkers
- Gemeentelijke diensten: gezondheid, jeugd, sport, vrije tijd, wonen en werken, gebiedsgerichte werking, onderwijs, diversiteit, gelijke kansen,
- Persoonsgebonden zaken, cultuur
- Vereniging voor intergemeentelijke samenwerking tussen OCMW's

Gezondheid

- Woonopvang- en begeleidingsdienst voor volwassen personen met een
- Handicap
- Huisarts
- Wijkgezondheidscentrum

Onderwijs en vorming

- Scholen: kleuteronderwijs, lager onderwijs, secundair onderwijs, bijzonder onderwijs
- Centrum voor leerlingenbegeleiding
- Arktos vzw
- Centrum voor Basiseducatie

Gezin

- Huis van het Kind
- Moeder-Zorgorganisatie
- Perinataal netwerk
- Kind en Gezin
- Landelijke kinderopvang
- Initiatief voor Buitenschoolse Opvang
- Thuisbegeleidingsdienst
- Centrum voor Kinderzorg en
- Gezinsondersteuning
- Organisatie uit de bijzondere jeugdzorg
- Een vrijwilligersorganisatie voor en door alleenstaande ouders en hun kinderen

Wonen en leven

- Woonmaatschappij
- Huurdersbond
- Agentschap Integratie en Inburgering bewindvoerder, schuldbemiddelaar

Welzijnspartners

- CAW
- Samenlevingsopbouw

Ervaringsdeskundigen

- Ouders van gezinnen met financiële moeilijkheden
- Verenigingen waar armen het woord nemen
- Welzijnsschakels
- Opgeleide ervaringsdeskundigen in armoede en sociale uitsluiting

Participatie van gezinnen met een beperkt inkomen

In de stuurgroep zijn alle relevante actoren vertegenwoordigd, ook de ouders van gezinnen met een beperkt inkomen. De participatie van de doelgroep staat immers voorop. Aandachtspunten zijn dat er **meerdere ouders van bij de start in de verschillende overlegorganen** betrokken zijn, dat de andere partners in de stuurgroep en de werkgroepen bereid zijn te luisteren naar de ouders en dat ze hun ervaringen als richtinggevend willen beschouwen.

Een diverse samenstelling van de oudergroep heeft de voorkeur. Die kan bestaan uit allochtone ouders, ouders van zowel jonge kinderen als van jongvolwassenen, ouders die al jaren participeren aan het lokaal beleid, ouders die nog niet gekend zijn door het OCMW of door Verenigingen waar mensen in armoede het woord nemen.

Het participatieproces kan verschillende vormen aannemen. Je kan ervoor kiezen om ouders van gezinnen met een beperkt inkomen onmiddellijk en rechtstreeks te laten participeren door hen te laten deelnemen aan alle stuurgroepvergaderingen en

bijeenkomsten van de werkgroepen. Hiervoor kozen de meeste pilootgemeenten. Een pilootgemeente koos om de ouders niet rechtstreeks te laten deelnemen aan de eerste twee stuurgroepvergaderingen, maar hen in een apart traject te laten nadenken over wat voor hen prioritaire beleidsdomeinen zijn in de aanpak van kinderarmoede.

De vertegenwoordigers van de pilootgemeenten evalueerden de participatie van de ouders van kansarme gezinnen als erg positief, onafhankelijk van de vorm die de participatie in hun gemeente aannam. De ouders in de pilootgemeenten gaven mee richting aan het beleid. De prioritaire beleidsdomeinen, de doelstellingen en de acties of maatregelen zouden zonder hen een andere invulling gekregen hebben. Door de participatie van de ouders is er in enkele gemeenten de reflex ontstaan om kwetsbare ouders bij het beleid te betrekken, ook bij thema's die niet noodzakelijk onder de noemer van armoedebestrijding vallen. De vrijwillige ouders hebben hun deelname ervaren als een vorm van erkenning. Het heeft hen meer vertrouwen gegeven in het formuleren van een eigen mening.

Ouders van gezinnen met een beperkt inkomen nemen deel aan de vergaderingen van de stuurgroep, aan de bijeenkomsten van de werkgroepen, ontwerpen en voeren de acties en maatregelen mee uit, geven hun meningen en ervaringen tijdens een focusgroep en dergelijke meer. Het is dus wenselijk om een grote groep ouders te engageren en blijvend te motiveren.

Je kan ook de jongeren zelf betrekken bij het opzetten en uitvoeren van je beleid. Meer info over hoe je dit aanpakt en mogelijke valkuilen vind je op de website van De Ambrassade: https://ambrassade.be/sites/default/files/publicatie/bestand/Krax_92_DOSSIER4_1.pdf

Mensen in armoede worden niet graag als 'arm' bestempeld. De term 'ouder van een gezin met een beperkt inkomen' is minder stigmatiserend. Enkele ouders uit de pilootgemeenten verkozen aangesproken te worden met de term "mama's en papa's".

Je kan ouders werven via de sociale dienst van het OCMW. Daarnaast kan je contacten leggen met kwetsbare gezinnen via bijvoorbeeld het Agentschap inburgering en integratie, een Vereniging waar armen het woord nemen of een welzijnsschakel. Je kan ook een oproep tot participatie lanceren in een artikel in het gemeentekrant, door bezoekers van een sociaal restaurant aan te spreken of door scholen een oproep te laten verspreiden aan de ouders van hun leerlingen.

Vorbereiding van de participatie

Vrijwillige ouders zijn gebaat bij een aanspreekpunt of een vertrouwenspersoon. Dit kan de lokale coördinator zijn, een maatschappelijk werker van de sociale dienst, een vrijwilliger van de welzijnsschakel of een medewerker van een Vereniging waar mensen in armoede het woord nemen. Belangrijk is dat de ouders vertrouwen hebben in deze persoon en dat ze zich bij hem of haar veilig voelen. We raden aan om in de aanloop

naar het eerste participatiemoment een **ontmoetingsmoment** te organiseren met de ouders, hun vertrouwenspersoon, de lokale coördinator en (indien van toepassing) de externe begeleider. De voornaamste bedoeling van dit moment is kennismaking. De lokale coördinator en de externe begeleider lichten het verloop van het traject toe, de rol van de stuurgroep en de werkgroepen, de samenstelling van de stuurgroep en leggen uit wat er van alle partners wordt verwacht. Omgekeerd kunnen de aanwezige ouders ook **toelichten wat hun verwachtingen zijn** en waarom ze zich engageren. Zo kunnen er vertrouwensbanden ontstaan tussen de ouders onderling maar ook tussen de ouders en de lokale coördinator, de vertrouwenspersoon en de externe begeleider.

De ouders, zo leerden we uit de pilotgemeenten, hebben nood aan **concrete informatie**: hoeveel vergaderingen zullen er volgen, worden deze vergaderingen overdag of 's avonds gepland, moet iedere ouder aan een of meerdere werkgroepen deelnemen, is er een vergoeding voorzien, hoeveel bedraagt deze? Er zal misschien meer dan één

- samenkomst nodig zijn om deze ouders voldoende vertrouwen en informatie te geven om het proces aan te vatten.

- ✓ *Neem hiervoor voldoende tijd, laat de ouders zelf het tempo bepalen. De investering loont later in het traject.*

Rechtstreekse participatie

Bij rechtstreekse participatie kunnen ouders deelnemen aan alle stuurgroepvergaderingen en bijeenkomsten van de werkgroepen. De vertrouwenspersoon, de lokale coördinator en de externe begeleider waken erover dat de mening van de ouders vaak genoeg aan bod komt gedurende de vergaderingen.

De vertrouwenspersoon stuurt de ouders daags voor een bijeenkomst van de stuurgroep of werkgroep een herinnering per sms of belt hen op. Na afloop van een vergadering bevaart de vertrouwenspersoon de ouders, zodat er nazorg kan worden geboden indien nodig. Dit kan op informele basis.

We merkten in de pilootgemeenten dat de ouders effectief kunnen wegen op de gesprekken binnen de stuurgroep en de werkgroepen. In enkele pilootgemeenten was er een **opgeleide ervaringsdeskundige in armoede en sociale uitsluiting** aanwezig bij de eerste bijeenkomst van de stuurgroep. Haar durf om tussen te komen tijdens de vergadering en haar mening te uiten en ervaringen te delen, verlaagde voor de ouders de drempel om hetzelfde te doen. Daarnaast bleek het in enkele gemeenten een meerwaarde dat de eerste bijeenkomst van elke werkgroep, apart werd voorbereid door de ouders, hun aanspreekpunt en de lokale coördinator. Desgewenst kan elke vergadering van de stuurgroep of werkgroep voorbereid worden met de vrijwillige ouders. Tijdens de evaluaties door de pilootgemeenten werd door enkele ouders aangegeven dat ze dit als betuttelend zouden ervaren, andere ouders gaven evenwel aan dat het hen zou sterken om te wegen op de besluitvorming in de vergaderingen.

Onrechtstreekse participatie

Indien er wordt geoordeeld dat de veiligheid van de ouders niet kan

worden gevrijwaard, doordat bijvoorbeeld de stuurgroep te omvangrijk is en geen enkele van de ouders gewoon is om in zo'n grote groep het woord te nemen, kan er voor onrechtstreekse participatie worden geopteerd. De ouders nemen dan niet deel aan de eerste bijeenkomsten van de stuurgroep, maar sluiten in een latere fase aan bij de stuurgroepvergaderingen en de bijeenkomsten van de werkgroepen.

De groep van ouders doorloopt dan **een parallel proces met dat van de stuurgroep**. Dit mondt uit in het afbakenen van beleidsdomeinen waarin sociale uitsluiting prioritair moet worden aangepakt. Gedurende dat proces leren de vrijwillige ouders elkaar, de vertrouwenspersoon, de lokale coördinator en de externe begeleider kennen. Dit vraagt vanzelfsprekend tijd maar werkt verbindend. De vrijwillige ouders denken onder begeleiding van de vertrouwenspersoon en de lokale coördinator na over de doelstellingen van het lokale kinderarmoedebestrijdingsbeleid. Zo bepalen ze de beleids- en levensdomeinen waarin voor hen een

direct voelbaar verschil kan worden gemaakt. In een pilootgemeente werden in een dergelijk traject zes thema's geselecteerd. Een delegatie van ouders presenteerde de selectie zelf tijdens de derde stuurgroepvergadering.

Waarderend onderzoek (AI)

De methodiek van het waarderend onderzoek of appreciative inquiry (AI) is uitermate geschikt voor toepassing in beleidsvoorbereiding en -evaluatie, zeker indien deze een samenwerking van diverse actoren veronderstelt. Deze methodiek werd in de pilootgemeenten dan ook op verschillende momenten ingezet: (1) bij het bepalen van de visie van het lokaal bestuur, (2) bij het identificeren van de prioritaire beleids- en levensdomeinen en (3) tijdens de focusgroepen met de vrijwillige ouders ter voorbereiding van de eerste werkgroepvergadering.

De methode van het waarderend onderzoek **vertrekt vanuit de idee dat een systeem zich positief ontwikkelt wanneer mensen gezamenlijk gaan onderzoeken wat er werkt binnen het systeem en wat ze graag willen bereiken in de toekomst**. Dit geeft

ruimte om te focussen op sterktes en om bestaande successen uit te bouwen zodat de gewenste toekomst kan worden gerealiseerd. (Van Vossole, 2014)

Waarderend onderzoek richt zich op datgene wat werkt en energie geeft. Door **positieve elementen** te identificeren en te versterken, ontwikkelen de deelnemers samen de gewenste toekomst. En door in dialoog te gaan en het stellen van vragen, tonen de deelnemers **oprechte nieuwsgierigheid** voor elkaar. Deze dialoog versterkt de onderlinge relaties en het vertrouwen. Waarderend onderzoek is niet hiërarchisch van aard: ieders verhaal is waardevol, ook - en zeker - dat van de kwetsbaren in de samenleving.

De pilootgemeenten ervoeren de methodiek als een belangrijke meerwaarde. Niet in het minst omdat de toepassing ervan kleur geeft aan de drukke vergaderkalenders van de stuurgroepleden. De focus 'op wat er goed loopt' werd door de pilootgemeenten aangevoeld als verbindend en enthousiasmerend. De ouders van gezinnen met een beperkt inkomen die betrokken waren bij de stuurgroepen, ervoerden tijdens de

stuurgroepvergaderingen weinig drempels om hun mening te uiten of om hun ervaringen te delen. Of dit kan worden toegeschreven aan de inzet van deze methodiek of aan de open houding van andere stuurgroepleden, kon niet met zekerheid worden bepaald. Wel werd opgemerkt dat het nodig is om aan betrokken actoren, en de ouders in het bijzonder toe te lichten dat het 'dromen' over verbeteringen (een essentieel onderdeel van de Al-methodiek), een denkoefening is en (nog) geen uitwerking betreft van uit te voeren acties. Hierdoor worden er geen verwachtingen gecreëerd waaraan het lokale beleid (op korte termijn) niet kan voldoen.

Wil je zelf aan de slag gaan met deze methodiek? Dan kunnen we het standaardwerk 'Appreciative inquiry handbook for leaders of change' van Cooperrider, Whitney en Stavros aanraden (uitgegeven door Crown Custom Publishing in 2005). Je vindt daarnaast ook inspiratie op de website: <http://www.plai.be/wat-is-plai/n>

Zicht krijgen op menswaardigheid

In een eerste bijeenkomst staat de stuurgroep stil bij de invulling van de begrippen 'armoede' en 'menselijke waardigheid'. Het is immers vanuit deze invulling dat er een visie moet worden geformuleerd en dat er prioritaire beleidsdomeinen worden gedefinieerd.

'Menselijke waardigheid' is een juridisch sleutelbegrip. Het vormt het uitgangspunt in diverse juridische bronnen, denk maar aan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, het Europees Handvest, de Belgische grondwet en de OCMW-wet. Deze laatste stelt in het eerste artikel: "Elke persoon heeft recht op maatschappelijke dienstverlening. Deze heeft tot doel eenieder in de mogelijkheid te stellen een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid." Het is met andere woorden de opdracht van een OCMW, en bij uitbreiding van het ganse lokaal bestuur, om voor al haar inwoners een menswaardig leven mogelijk te maken. Een menswaardig leven wordt door CEBUD beschouwd als een leven waarin **volwaardige maatschappelijke participatie** mogelijk is (Storms, 2009).

De referentiebudgetten voor maatschappelijke participatie bieden inzicht in welke producten en diensten gezinnen minimaal nodig hebben om volwaardig te kunnen participeren. De presentaties van de CEBUD-medewerkers over de invulling van het begrip menswaardigheid en over de referentiebudgetten voor maatschappelijke participatie tijdens de eerste bijeenkomst van de stuurgroepen van de pilotgemeenten, werden in dit kader als een belangrijke meerwaarde ervaren.

CEBUD berekende op basis van de referentiebudgetten welk gedeelte van het gezinsbudget minimaal aan kinderen moet worden besteed zodat zij volwaardig aan de samenleving kunnen deelnemen. Het resultaat van deze berekening werd gepresenteerd tijdens de eerste vergadering van de **stuurgroepen**.

Om de leden van de stuurgroep (meer) inzicht te geven in de armoedeproblematiek en om de noodzaak tot ingrijpen te duiden, presenteerden we ook de resultaten

van het onderzoek naar de overlevingsstrategieën die ouders van arme gezinnen hanteren (Van Thielen en Storms, 2013). Dit onderzoek maakt duidelijk dat armoede en zeker langdurige armoede het welzijn van ouders en hun kinderen aantast. Maar dat de ouders van deze gezinnen niet bij de pakken blijven zitten. Ze gaan ondanks hun moeilijke situatie dagelijks de strijd aan om hun kinderen een betere toekomst te geven en cijferen zichzelf hiervoor weg.

Van Thielen, L. & Storms, B. (2013). Het maximum halen uit het minimum. Overlevingsstrategieën van mensen die moeten rondkomen met een te beperkt inkomen. Samenvatting op: www.cebud.be/lijst-publicaties-1

Meer informatie over de kosten van kinderen en hoe lokale besturen deze kunnen verminderen lees je in: Peeters, N., Mertens, T. & Storms, B. (2016). *Tiny krijgt een fiets. Tiny aan zee. Maar wat als je niet Tiny heet? Maatschappelijke participatie van kinderen uit kwetsbare gezinnen bevorderen: de rol van lokale besturen. In VIEWZ, Visie en Expertise in Welzijn en zorg, pp. 64-71.*

Referentiebudgetten zijn geprijsde korven van goederen en diensten die illustreren wat bepaalde gezinnen nodig hebben om een bepaalde levensstandaard te realiseren. In principe kunnen ze worden ontwikkeld voor iedere levensstandaard, in de praktijk worden ze meestal geconstrueerd als richtnorm om te bepalen wat minimaal noodzakelijk is met het oog op een menswaardig bestaan (Storms, et al. 2014). Voor meer informatie zie: www.menswaardiginkomen.be

Richting geven aan het lokale beleid

Vervolgens formuleert de stuurgroep een missie voor het kinderarmoedebestrijdingsbeleid van haar gemeente. De **missie** geeft aan waarvoor de stuurgroep staat, wat haar belangrijkste opdracht is.

De externe begeleider bewaakt dat de missie en visie gezamenlijk worden geformuleerd. Het is relevant om alle begrippen die hierin voorkomen te verduidelijken zodat iedereen ze op dezelfde manier verstaat en alle neuzen in dezelfde richting staan. Alle acties die in het kader van het kinderarmoedebestrijdingsbeleid zullen worden ondernomen, dienen te worden afgetoetst aan de missie en visie.

In de pilootgemeenten werd er tijdens de tweede vergadering van de stuurgroep een visie geformuleerd. We hanteerden daarvoor **de methodiek van het waarderend onderzoek**.

Een casus en een droom

In eerste instantie werd door de stuurgroepleden op zoek gegaan naar positieve verhalen, naar **succeselementen**. Ze stelden zich volgende vraag:

Denk aan een voorbeeld waarin de situatie van je eigen gezin of een gezin in armoede betekenisvol werd veranderd. Wat maakte dat jij/dat gezin erop vooruitging? Wat maakte die verandering betekenisvol?

De leden van de stuurgroep vertelden hun verhaal gedetailleerd en benoemden de essentiële elementen. Zo identificeerden ze de voorwaarden voor positieve verandering of vooruitgang: als dát element er niet was geweest, zou er geen betekenisvolle verandering zijn geweest. Vervolgens werd een **droomvraag** gesteld:

Stel: je wordt wakker in een nieuwe gemeente, een gemeente die de perfecte thuishaven is voor gezinnen met kinderen. Hoe zou die gemeente eruitzien? Hoe kan jouw gemeente die perfecte thuishaven worden?

Aan de leden van de stuurgroep werd daarbij de opdracht gegeven om de essentie van de droom te benoemen. Wat is er onmisbaar om deze droom te verwezenlijken? Wat zit er in die droom dat, wanneer het ontbreekt, de droom niet meer de moeite waard is? Op basis van alle benoemde elementen formuleerde de externe begeleider na afloop een **visie**: deze geeft de richting aan die de gemeente zal uitgaan, bevat de elementen waarvoor de gemeente aandacht zal hebben in het beleid en formuleert de doelstellingen die de gemeente willen realiseren. De visie bevat zowel de 'wat' als de 'hoe'. '**Wat**' geeft aan welke doelstellingen de gemeente zal realiseren, wat ze wil bereiken met haar beleid. '**Hoe**' geeft aan op welke manier ze dat zal doen. We noemen ze daarom ook de kwaliteitscriteria.

De droomvraag en de vraag naar succeselementen werden aan het einde van de eerste bijeenkomst van de stuurgroep als 'huiswerk' meegegeven aan de leden.

VISIE VAN EEN PILOOT- GEMEENTE:

“We willen dat ons lokale kinderarmoedebeleid ertoe leidt dat alle gezinnen volwaardig kunnen deelnemen én bijdragen aan de verschillende aspecten van de samenleving. Daarom willen we erop inzetten dat dit beleid gedragen en erkend wordt door alle relevante actoren. We willen dit beleid vorm geven samen met de gezinnen in armoede en uitgaande van de krachten die in deze gezinnen aanwezig zijn. We willen met ons beleid nieuwe doelgroepen bereiken door kwetsbare gezinnen proactief te benaderen. We willen met ons beleid vroeg ingrijpen op de kinderarmoede, liefst vooraleer de problemen zich hebben kunnen ontwikkelen. We willen de kwetsbare gezinnen benaderen met een positieve ingesteldheid, met ruimte voor vertrouwen.”

Criteria voor een proactief en systematisch beleid

In de visies van de pilootgemeenten vinden we telkens meerdere verwijzingen terug naar de criteria voor een proactief en systematisch beleid. Zo een beleid moet naast zichtbaar, gedragen, krachtengericht, proactief, toegankelijk ook radicaal, offensief, integraal, participatief en democratisch zijn (Storms, 2011).

Zichtbaar

Het kinderarmoedebestrijdingsbeleid moet **zichtbaar zijn voor alle betrokken partijen**: de diverse gemeentelijke departementen, externe organisaties, hulpverstrekkers en alle inwoners van de gemeente, in het bijzonder de kwetsbare inwoners. Zo kan men de voortgang van het beleid regelmatig aan bod laten komen op het schepencollege, informeren over de werkzaamheden van de stuurgroep kinderarmoede tijdens bijeenkomsten van verschillende overlegorganen of tijdens evenementen in de gemeente. Verder kan men **via verschillende kanalen rapporteren** over de genomen maatregelen: in het gemeentelijk infoblad, via folders en lichtpanelen.

Gedragen, integraal en participatief

Een gedragen beleid heeft **een sterke visie die wordt gekend, aanvaard** en uitgevoerd door alle beleidsverantwoordelijken en verantwoordelijke ambtenaren. Integraliteit benadrukt dat acties gericht moeten zijn op **meerdere maatschappelijke domeinen** tegelijkertijd. Participatie onderstreept dat de **doelgroep** de mogelijkheid moet hebben om zijn **stem te laten horen** en zijn ideeën te laten meetellen in het vormgeven van de samenleving.

Krachtengericht

Een armoedebestrijdingsbeleid is erop gericht hulpverlening overbodig te maken door de **autonomie van mensen te verhogen** zodat ze hun leven opnieuw in eigen handen kunnen nemen. Zo kunnen ze zich (opnieuw) verbinden met zichzelf en met de samenleving. Door een beroep te doen op en het versterken van de krachten van personen in armoede, erkennen we de inspanningen die ze leveren, wat hun zelfwaardergevoel verhoogt. □ — — — — —

We mogen echter niet in de val trappen om enkel oog te hebben voor het versterken van individuele competenties (budgetteren, afkicken, inburgering, afspraken nakomen, ...), zonder in te zetten op **de toegankelijkheid van de maatschappelijke instituties en het ter beschikking stellen van een menswaardig inkomen**. Je leven in eigen handen nemen en handelen volgens je doelstellingen vraagt immers veel energie wanneer je een beperkt inkomen hebt.

- *De bindkrachtmethodiek en de basisschakelmethodiek bieden hulpverleners een stevige basis om hiervan werk te maken (zie o.a.: Baert & Droogmans, 2010; Driessens & Van Regenmortel, 2006; Vansevenant, Driessens, Van Regenmortel, 2008).*

De maatschappelijke structuren zouden zo moeten worden opgezet dat ouders niet steeds hun energiebron moeten uitputten en daardoor falen in hun zelfregulatie (Muraven & Baumeister, 2000). Banerjee & Duflo (2011, p. 208) drukken dit als volgt uit: *“Mensen die genoeg hebben en een veilig leven leiden waarin ze er redelijk op kunnen vertrouwen dat ze hun doelen kunnen verwezenlijken, kunnen gemakkelijk vinden dat het een kwestie van motivatie en zelfdiscipline is en dat ze zich daarom niet al te soepel moeten opstellen jegens die luie armen. Onze stelling is dat het juist vaak precies andersom is: het is moeilijk om gemotiveerd te blijven als alles wat je wilt bereiken onmogelijk ver weg lijkt. Het wegnemen van barrières kan precies datgene zijn wat de armen op weg helpt”* (Banerjee & Duflo, 2011).

Het kunnen beschikken over een menswaardig inkomen biedt mensen de ruimte om terug greep krijgen op hun leven. Zo wordt de dagelijkse overlevingsstrijd een halt toegeroepen, en krijgen mensen het gevoel erbij te horen en kunnen ze ook bijdragen.

Proactief en radicaal

Een goed armoedebestrijdingsbeleid richt zich niet enkel op de gezinnen die de stap naar hulpverlening reeds hebben durven zetten, maar **betreft ook de andere gezinnen**. Belangrijk is dan ook dat er in de gemeente een goed zicht is op wie er allemaal tot de **(potentiële) doelgroep** hoort.

Het criterium radicaliteit sluit hier deels bij aan. Dit stelt dat het aangewezen is om een probleem zo vroeg mogelijk op de ontwikkelingslijn te stoppen. Toegepast op het bestrijden van armoede dient een armoedebestrijdingsbeleid zijn focus te richten op personen of gezinnen die met armoede worden geconfronteerd, maar tevens te kijken naar wie er buiten de al gekende doelgroep risico loopt om op korte of langere termijn met de armoedeproblematiek geconfronteerd te worden.

- *Hoe een overheid potentiële gerechtigden proactief kan opsporen en leiden naar de vervulling van hun grondrechten, beschrijven Sannen, Degavre, Steenssens, Demeyer & Van Regenmortel (2007) in een methodiekboek over proactief handelen vanuit OCMW's. Ook samenlevingsopbouw Antwerpen (2008) heeft in nauwe samenwerking met personen in armoede een draaiboek opgesteld met het oog op het detecteren van hulpvragen en het zoeken naar gepaste antwoorden in samenwerking met de betrokkenen.*

Toegankelijk

Opdat individuen de mogelijkheid hebben om volwaardig aan de samenleving deel te nemen, moeten essentiële goederen en diensten toegankelijk zijn voor iedereen. De zeven B's van toegankelijkheid doen dienst als kwaliteitscriteria om de toegankelijkheid van essentiële goederen en diensten te beoordelen.

Bereikbaarheid verwijst naar fysieke toegankelijkheid en de ruimtelijke spreiding van het aanbod, maar heeft ook een tijdsgebonden aspect (bijvoorbeeld variabele openingsuren). **Beschikbaarheid** verwijst naar de mate waarin goederen en diensten daadwerkelijk voorhanden zijn voor alle potentiële gebruikers. Zo kunnen toelatingsvoorwaarden of wachtlijsten de toegang tot bepaalde goederen en diensten verhinderen. **Betaalbaarheid** heeft betrekking op de kostprijs van het aanbod, verplaatsingskosten, opvangkosten, ... **Bruikbaarheid** heeft dan weer te maken met de mate waarin individuen het aanbod als zinvol en ondersteunend ervaren en in het nut ervan geloven. **Begrijpbaarheid** hangt samen met openheid en transparantie van het aanbod. Dit heeft vooral betrekking op wat en hoe er wordt gecommuniceerd. Als dusdanig hangt begrijpbaarheid sterk samen met **bekendheid**, dat verwijst naar de kennis en de begrijpbaarheid van het aanbod voor niet-gebruikers. **Betrouwbaarheid** ten slotte verwijst naar psychologische kosten (zoals het bestaan van mentale drempels als vooroordelen of het gedeeltelijk moeten opgeven van de eigen privacy) die samenhangen met de toegang tot het aanbod.

Offensief

Offensieve acties willen de **handelingsmogelijkheden van de doelgroep uitbreiden**. □ — — —

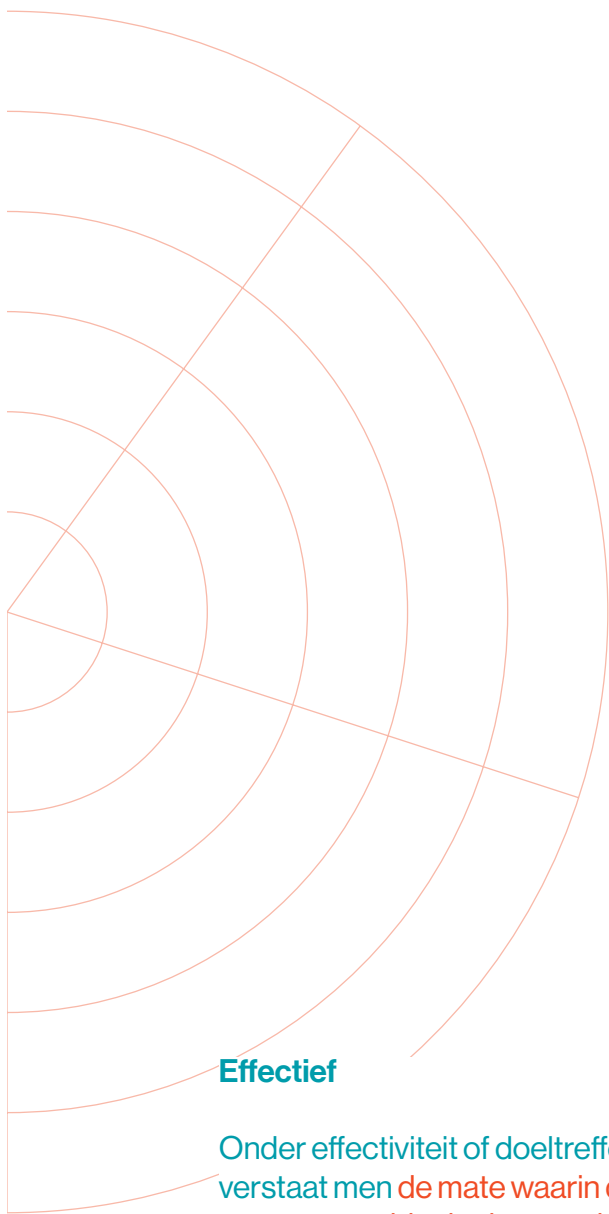
In tegenstelling tot defensieve maatregelen die bedoeld zijn om de handelingsmogelijkheden van de doelgroep te beperken. Hoe verder het probleem is geëvolueerd, des te moeilijker is het om offensieve acties op te zetten. Vaak ontstaat de behoefte om op een beperkende manier in te grijpen wanneer een probleem acuut of ernstig is. Toch moeten in dergelijke situaties offensieve acties minstens worden overwogen (Vettenburg et al., 2002, pp.: 27-30).

Democratisch

Vanuit democratisch oogpunt mogen preventieve acties **niemand uitsluiten**: iedereen heeft het recht om te worden beschermd. Organisatoren worden dan ook aangespoord om er oog voor te hebben dat preventieve acties niet te duur zijn zodat ook personen in armoede kunnen deelnemen, dat de locatie ook toegankelijk is voor rolstoelpatiënten, enzovoort. Toch kan een organisatie

verantwoorden dat ze een preventieve actie opzet die niet is bedoeld voor de ganse samenleving, bijvoorbeeld wanneer ze merkt dat algemene acties een specifieke doelgroep niet bereiken. Belangrijk is dan wel dat binnen de gewenste doelgroep iedereen wordt bereikt. Als er bijvoorbeeld een preventieve actie wordt ingericht voor personen in armoede, moeten zowel allochtone, autochtone, geletterde, niet-geletterde, oude, jonge, ... personen worden bereikt (Vettenburg et al., 2002, pp.: 34-36).

- Een voorbeeld om het spanningsveld tussen offensieve en defensieve acties te duiden: *Vandalisme door jongeren zou te wijten kunnen zijn aan het gebrek van alternatieven in de buurt om de vrije tijd door te brengen. Door bijvoorbeeld sportinfrastructuur te voorzien, wordt aan jongeren een gedragsalternatief aangeboden. Ook het stimuleren van gewenst gedrag valt onder de noemer offensief. Een voorbeeld van een defensieve actie is het instellen van een samscholingsverbod of een avondklok. Een minder drastische defensieve optie bestaat erin vandalisme te ontraden door in een campagne bijvoorbeeld de negatieve gevolgen in de verf te zetten (strafblad, imago, ...).*

Effectief

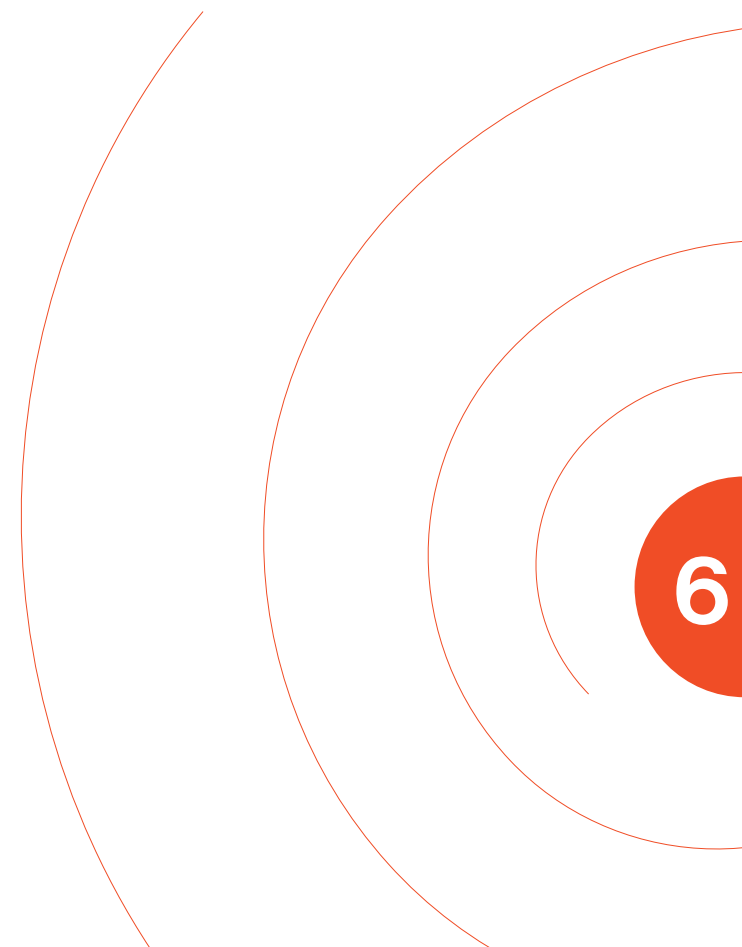
Onder effectiviteit of doeltreffendheid verstaat men de mate waarin de vooropgestelde doelen worden bereikt.

Cyclisch proces van plannen, uitvoeren en evalueren

De volgende fasen in de ontwikkeling van een lokaal kinderarmoedebestrijdingsbeleid vragen een planmatige aanpak. Welke resultaten worden beoogd? Tegen wanneer? Welke acties moeten hiervoor worden ondernomen? Met welke middelen zullen die worden gefinancierd? Wie zal ze uitvoeren en wie zal ze evalueren?

In deze fasen wordt de omslag gemaakt van visie en doelstellingen naar concrete acties en maatregelen. Nadat de prioritaire beleids- en levensdomeinen zijn bepaald door de stuurgroep, wordt per domein een werkgroep opgericht die de concrete uitwerking van noodzakelijke en gewenste acties en maatregelen binnen dat domein zal realiseren. De stuurgroep komt tijdens deze fase nog zo'n twee keer per jaar samen om de voortgang te bespreken en om te bewaken dat de geplande initiatieven stroken met de visie. De werkgroepen komen zo vaak samen als nodig is om de uitwerking en de uitvoering van de initiatieven te verzekeren. De ervaringen van de ouders van gezinnen met een beperkt inkomen blijven richtinggevend.

Zij weten het best wat er nodig is om de participatie van hun kinderen aan alle aspecten van de samenleving mogelijk te maken. De lokale coördinator stelt de werkgroepen samen, organiseert de bijeenkomsten van de werkgroepen, zit ze voor en bewaakt de voortgang.

Prioritaire beleidsdomeinen afbakenen

Omdat tijd en budget beperkt zijn, kunnen niet alle dromen tegelijkertijd worden verwezenlijkt of alle elementen ineens worden aangepakt. Het is raadzaam te beslissen op **welke beleidsdomeinen en levensdomeinen er allereerst moet worden ingegrepen**. Binnen de prioritaire domeinen zullen de eerste acties worden ondernomen om uitsluiting van gezinnen met kinderen te vermijden, nadien volgen de andere domeinen. Per beleidsdomein wordt er een werkgroep opgericht die de strategische en operationele doelstellingen formuleert en de acties uitwerkt om deze doelstellingen te bereiken. De werkgroep formuleert tevens welke indicatoren zullen worden gebruikt om de effectiviteit van de acties te evalueren. Op iedere stuurgroepvergadering rapporteert de voorzitter van de werkgroep over de voortgang van de activiteiten binnen het beleidsdomein.

Om de visie te concretiseren in beleidsdomeinen stelden we tijdens de derde bijeenkomst van de stuurgroep twee vragen:

- ? *Wat moeten ouders kunnen (doen) of hebben om erbij te horen en bij te dragen*
- ? *Wat moeten kinderen kunnen (doen) of hebben om erbij te horen en bij te dragen*

De antwoorden op deze vragen groepeerden we rond verschillende beleids- of levensdomeinen. Vervolgens stelden we de vraag:

- ? *In welke domeinen kunnen we direct voelbaar een groot verschil maken voor kinderen die het moeilijk hebben*

Met deze vraag selecteerden we de beleids- en levensdomeinen waarin kinderarmoede prioritair zal worden aangepakt. De samenstelling van de werkgroepen wordt voor elk van deze domeinen ook besproken op deze stuurgroepvergadering.

Het aantal prioritaire domeinen verschilde tussen de pilotgemeenten. De ene pilotgemeente stelde vijf

beleids- en levensdomeinen voorop, de andere twee of drie. Het aantal domeinen waarin tegelijkertijd vooruitgang kan worden geboekt is afhankelijk van de ambities en de draagkracht van het lokale bestuur en van de tijd die de lokale coördinator beschikbaar heeft om de werkgroepen op te starten en te begeleiden. De ervaringen in de pilotgemeenten geven aan dat het haalbaar is om in twee of drie domeinen tegelijkertijd acties en maatregelen uit te werken. We raden aan om tegelijk een domein op te starten waarin kinderarmoede structureel en proactief wordt aangepakt en een domein waarin de gevolgen van het leven in armoede voor de kinderen worden gemilderd. Zo worden er snel voelbare verschillen gerealiseerd voor de gezinnen in kwestie, wat motiverend is voor zowel de ouders van die gezinnen als voor de andere betrokken actoren.

De beleidsdomeinen die het vaakst als prioritair werden bestempeld in de pilotgemeenten zijn:

1. *onderwijs en vrije tijd*
2. *inkomen en gezondheid*
3. *communicatie, netwerkvorming*
4. *kinderopvang en opvoeding*
5. *wonen*

Werkgroepen samenstellen

De uitvoering van de acties vraagt om de inzet van zeer veel mensen die deze acties in de werking van hun organisatie integreren. Dit garandeert dat armoedebestrijding niet als een tijdelijk project wordt gezien.

Zulk proces vergt tijd. Om niemand te frustreren is het erg belangrijk dat in nauw overleg met alle directe betrokkenen een **haalbaar tijdspad** wordt opgesteld. Dit alles gebeurt in de schoot van de werkgroepen.

De **lokale coördinator** stelt de werkgroepen samen, in overleg met de stuurgroepleden (zie boven). Hij/zij bewaakt de voortgang van het proces en de betrokkenheid van de verschillende partners.

Indien er in de gemeente al **bestaande overlegorganen** actief zijn binnen een van de prioritaire beleidsdomeinen, dan kunnen zij de rol van een werkgroep opnemen. Let er wel op dat de ouders van gezinnen met een beperkt inkomen erin zijn vertegenwoordigd en dat er binnen dit orgaan de openheid is om de ouders actief te betrekken.

Doelstellingen bepalen

Elke werkgroep formuleert binnen het betreffende beleids- of levensdomein **strategische en operationele doelstellingen**. In deze fase van het beleidsproces is er al heel wat **achtergrondinformatie** beschikbaar op basis waarvan, vertrekkende van de visie, de doelstellingen kunnen worden geformuleerd.

Omgevingsanalyse

De omgevingsanalyse werd in een voorbereidende fase opgemaakt door de lokale coördinator. Dit document geeft aan hoeveel gezinnen in de gemeente met een beperkt inkomen moeten rondkomen en welke de meest kwetsbare groepen in de gemeente zijn.

Informatie uit de stuurgroep

Bij het formuleren van de visie en het bepalen van de prioritaire domeinen in de eerste stuurgroepvergaderingen uitten de stuurgroepleden hun bezorgdheden en benoemden ze de sleutelfactoren van goede praktijken. Het is raadzaam om deze bezorgdheden en factoren

hun weerklank te laten vinden in de strategische doelstellingen. Ze zijn namelijk het product van het overleg tussen alle relevante actoren.

Focusgroep met ouders van gezinnen met een beperkt inkomen

In enkele pilootgemeenten werd de eerste bijeenkomst van een werkgroep voorafgegaan door een focusgroep met ouders van gezinnen met een beperkt inkomen. Tijdens zo een focusgroep worden de ouders bevraagd over hoe er een voelbaar verschil voor hen kan worden gemaakt. Een focusgroep is een gestructureerde discussie onder een kleine groep van stakeholders (4-12 personen), begeleid door een ervaren gespreksleider. Focusgroepen zijn nuttig om informatie te verzamelen over de behoeften van stakeholders en om uit te maken welke acties, onder welke vorm, moeten worden genomen om de behoeften te kunnen vervullen. Ze zijn bovendien uitermate geschikt voor het genereren van creatieve ideeën (Elliot et al., 2006).

Tijdens een focusgroep kan opnieuw de methodiek van het **waardierend onderzoek** worden ingezet. De focusgroepen in de pilotgemeenten leverden heel wat concrete doelstellingen op, die onmiddellijk hun weerslag vonden in acties en maatregelen.

Tijdens een focusgroep over vrije tijd kwamen volgende vragen aan bod:

1. We willen jullie vragen om te dromen. Stel je voor dat je schepen van jeugd bent. Wat zou je doen om er voor te zorgen dat zoveel mogelijk kinderen kunnen deelnemen aan de sport- en vrije tijds activiteiten die nu al worden georganiseerd.

° Hoe zou je het bestaande aanbod bekend maken?

° Hoe zou je de deelname betaalbaar maken?

° Hoe zorg je ervoor dat mensen er geraken?

2. Kinderen moeten zich ook thuis of bij hun vrienden kunnen ontspannen. Wat is volgens jou nodig om dat waar te maken? Waar moeten we op inzetten?

3. Stel je voor dat jij trainer bent van een sportclub of van een jeugdbeweging. Wat zou je dan doen of veranderen om ervoor te zorgen dat elk kind de mogelijkheid krijgt om deel te nemen aan de activiteiten en er zich thuis voelt.

Strategische doelstellingen

De strategische doelstellingen zijn langetermijndoelen. Ze maken duidelijk hoe de stuurgroep de visie wenst uit te voeren. Ze formuleren elk een ambitie, die na voltooiing een gedeelte van de visie heeft waargemaakt. Strategische doelstellingen zijn stappen op weg naar maatschappelijke veranderingen die steden en gemeenten wensen te realiseren.

Operationele doelstellingen

Operationele doelstellingen vertalen de strategische doelstellingen in meer concrete termen. Ze worden idealiter **SMART** geformuleerd. (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie Planning en Statistiek, 2002)

Hierbij een voorbeeld van een strategische doelstelling en bijhorende operationele doelstelling binnen onderwijs:

- "De slaagkansen van kinderen uit kwetsbare gezinnen zijn verhoogd met 50%"

Operationele doelstellingen:

- schoolse vertraging uit kinderen met kwetsbare gezinnen daalt met 50%
- er wordt op verschillende manieren

gewerkt aan taalbevordering bij kinderen, jongeren en ouders
- er is een toegankelijk huiswerkbeleid

Specifiek

Een doel moet specifiek zijn: is het voldoende duidelijk waarover het gaat? Hoe specifieker een resultaat wordt verwoord, hoe makkelijker het wordt om te evalueren.

Meetbaar

Een doelstelling moet meetbaar zijn. Zo kan je nagaan of je het doel hebt bereikt. Niet alle resultaten van een welzijnsbeleid zijn objectief meetbaar, maar ook een (subjectieve) evaluatie heeft haar waarde (zie hieronder).

Gezamenlijk

Afgesproken en aanvaarde doelstellingen komen tot stand op basis van dialoog en worden gedragen door alle betrokkenen. Zo kan voldoende motivatie en engagement worden verwacht van partners.

Realiseerbaar

Een doel moet uiteraard ook haalbaar zijn. Te hoog gestelde verwachtingen werken ontmoedigend. Een streefdoel mag ook niet te laag worden gesteld, want dan vormt het geen uitdaging meer voor de uitvoerders. Om de haalbaarheid te checken moet voor elke doelstelling de vraag worden gesteld: zijn er voldoende mensen en middelen voorhanden om dit te realiseren?

Tijdsgebonden

Een doelstelling heeft altijd een eindpunt: het moment wanneer de huidige situatie is omgebogen in de wenselijke situatie (VVJ, 2017).

Acties plannen, ontwerpen en uitvoeren

In een volgende fase ontwerpt en plant de werkgroep acties en maatregelen binnen de vastgelegde doelstellingen. De werkgroep ziet erop toe dat deze worden uitgevoerd zoals gepland. De lokale coördinator bevraagde in het kader van de verkenning van de Ausgangssituatie de lokale actoren over **de lopende acties en maatregelen** in de bestrijding van de kinderarmoede (zie boven). In deze fase is het zinvol om deze te groeperen per strategische en operationele doelstelling.

In een eerste bijeenkomst buigen de leden van de werkgroep zich over dit overzicht. De leden van de stuurgroep geven aan op welke doelstellingen er (bijkomend) acties en maatregelen ontwikkeld moeten worden. Omdat heel wat acties in eerste instantie bovenop de reguliere hulp- en dienstverlening zullen moeten worden uitgevoerd, vragen ze extra tijd, energie en middelen. Met het oog op plannen van **haalbare acties**, dient daarom voor elke actie een haalbaar tijdspad te worden opgemaakt.

- *Om voldoende ruimte te maken voor de standpunten van de vrijwillige ouders, kan je hen vooraf bevragen. Deze manier van werken werd in enkele pilootgemeenten gehanteerd. De ouders kunnen dan in alle rust aangeven welke doelstellingen voor hen cruciaal zijn en welke acties en maatregelen een betekenisvol verschil voor hen kunnen maken.*

Belangrijk is om de uitvoering van en de eigendom over de acties zoveel mogelijk te **spreiden over verschillende actoren**. Zo vermijd je dat bepaalde (enthousiaste) personen worden overbevraged, en creëer je een zo groot mogelijke gedragenheid. Het opvolgen van de acties tijdens de uitvoeringsfase gebeurt door de lokale coördinator. Hij/zij moet hiervoor de volle medewerking krijgen van de verantwoordelijke ambtenaren, en moet de opvolging van de acties regelmatig op de agenda van intern overleg plaatsen. Hij/zij houdt de leden van de stuurgroep op de hoogte over de voortgang van de uitvoering.

Alle initiatieven worden in een actieplan gebundeld. **Het actieplan** is een overzichtelijk document dat per domein en per doelstelling vermeldt welke acties worden genomen, wie hiervoor verantwoordelijk is, welke timing wordt nagestreefd, wat wordt beoogd, welke resultaten worden verwacht en hoe deze zullen worden geëvalueerd.

Een voorbeeld van acties om de slaagkansen van kinderen uit kwetsbare gezinnen te verhogen:

- er wordt een oudergroep opgestart samen met basiseducatie
- We stimuleren een regelmatige toeleiding van anderstalige kleuters uit kwetsbare gezinnen naar de buitenschoolse kinderopvang door financiële drempels weg te nemen en ouders te overtuigen van het belang van taalontwikkeling.
- We ontwikkelen in samenspraak met de scholen en het LOP een huiswerkbeleid.

Raadzaam is alleszins om als gemeente op zoek te gaan naar reeds geëvalueerde en goede praktijken inzake kinderarmoedebestrijding van andere besturen. Het zelf ontwikkelen van methodieken vraagt immers veel tijd en vaak ook heel wat middelen. Op www.cebud.be/zij-aan-zij-tegen-kinderarmoede vind je een **inspiratielijst** met acties die in de pilootgemeenten werden gepland, uitgevoerd of ontworpen. Uit dit overzicht blijkt dat armoedebestrijding een grote hoeveelheid aan maatregelen vraagt op tal van levensdomeinen. Dit wijst er op dat onze samenleving onvoldoende toegankelijk is voor mensen met een beperkt inkomen.

Heel wat maatregelen die worden genomen om de toegankelijkheid en de participatie van lageinkomensgezinnen te vergroten, zijn in het kader van een preventief beleid, ook nuttig voor gezinnen met een inkomen net boven de armoedelijjn. We raden dan ook aan om, vertrekkende vanuit het democratische en radicale karakter van een armoedebestrijdingsbeleid (zie boven), de acties zoveel mogelijk te richten naar de hele bevolking of naar een zo groot mogelijke groep van potentieel kwetsbare gezinnen.

Meer inspiratie vind je op de website van de Vereniging van Steden en Gemeenten (www.vvsg.be/sociaalbeleid/en/werk/kinderarmoede/Pages/VVSG-pagina-2011.aspx) en in de publicatie "Elk kind telt. Informatie en inspiratie voor lokale actoren in hun strijd tegen kinderarmoede" (Geerts e.a., 2012) (armoede.vlaanderen.be/sites/default/files/media/documenten/ieder_kind_telt.pdf)

Evalueren

Nadat acties en maatregelen doordacht werden ontworpen, gepland en uitgevoerd, is het zaak na te gaan of de inspanningen iets hebben opgeleverd bij de gezinnen in kwestie. Het evalueren van effecten is cruciaal: zicht hebben op het effect van de uitgevoerde acties werkt motiverend (Goris e.a.; 2017).

Het evalueren van de acties doe je aan de hand van indicatoren die bij het ontwerpen van de acties werden gedefinieerd. We maken een onderscheid tussen output- en outcome- indicatoren, of effectindicatoren. Met **outputindicatoren** beng je het resultaat van de actie of maatregel in kaart. Ze worden uitgedrukt in hoeveelheden. Bijvoorbeeld: het aantal kwetsbare

gezinnen dat werd bereikt met een actie. Deze indicatoren leveren belangrijke informatie aan, in dit geval over het bereik van de actie, maar geven niet weer in welke mate de kwetsbare gezinnen effectief verder zijn geholpen door de actie (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Administratie Planning en Statistiek, 2002).

Of een actie het gewenste effect oplevert, evalueer je aan de hand van effect- of **outcome-indicatoren** (Storms, 2011). Het is dan ook raadzaam om voor elke actie of maatregel een outcome-indicator te definiëren en voorafgaand en tijdens de uitvoering de acties data te verzamelen om de beoogde effecten te kunnen meten.

Dit kan je doen aan de hand van een **resultaatsmeting**. Hierin vraag je achteraf aan de burgers wat de actie bij hen heeft bereikt en wat hun ervaringen zijn. Zijn de genomen maatregelen voelbaar voor de doelgroep? De basisvraag bij een resultaatmeting is: wat kan/doet/durft/wil/weet je nu meer/minder/anders dan voorheen (Migchelbrink, 2006). Omdat externe factoren meestal niet

constant kunnen worden gehouden, is het niet mogelijk om te spreken over oorzakelijke verbanden.

De ideale aanpak om het oorzakelijk verband tussen een maatregel en het effect ervan vast te stellen is een veld-experiment. Door deelnemers toevallig toe te wijzen aan een experimentele groep voor wie een maatregel van toepassing is, en een controlegroep voor wie dit niet het geval is, kan de invloed van andere factoren sterk worden gereduceerd. Het is echter lastig om echte veldexperimenten te realiseren vanwege praktische problemen of ethische bezwaren (zoals ongelijkheid door uitsluiting), waardoor ze zelden worden uitgevoerd (Webbink, 2005).

Ook een **tevredenheidsmeting** kan iets leren over de resultaten van een beleidsmaatregel. In een tevredenheidsonderzoek wordt de waardering van de doelgroep voor een actie of maatregel gemeten (Migchelbrink, 2006). Het is niet mogelijk om op basis van de resultaten van een tevredenheidsmeting sluitende conclusies te trekken over de invloed die een actie heeft gehad. De tevredenheid van burgers over de geboden hulp- of dienstverlening kan

immers beïnvloed zijn door vele andere factoren (zoals de vriendelijkheid van de ambtenaar). Tevredenheid kan wel worden beschouwd als middel (of, tussendoel) voor het effect (Storms, 2011).

In een van de pilootgemeenten werd een 'signaalgroep' van ouders uit kwetsbare gezinnen opgericht om hun participatie te verzekeren bij de planning en het ontwerp van acties en maatregelen. Deze signaalgroep kan nadien ook worden ingezet om de effectiviteit van de acties te evalueren.

**Randvoorwaarden voor
een lokaal beleid om
maatschappelijke
participatie van kwetsbare
gezinnen met kinderen te
bevorderen.**

In deze roadmap beschreven we hoe je een kinderarmoedebestrijdingsbeleid kan vorm geven op lokaal niveau. Armoede verhindert kinderen en hun ouders om volwaardig deel te nemen aan de samenleving. Hierdoor dreigt sociale uitsluiting en marginalisering. Om armoede uit de wereld te helpen, zijn structurele maatregelen nodig en is een verhoging van de minimuminkomens noodzakelijk. Spontaan denken lokale actoren dat structurele maatregelen vooral moeten worden genomen door verantwoordelijken op de hogere beleidsniveaus. Toch, zo lieten we hierboven zien, is er ook een belangrijke rol weggelegd voor de lokale besturen. De kracht van het lokale niveau is dat het dichterbij de burgers staat, en daardoor gemakkelijker participatief kan werken door verschillende actoren, inzonderheid de kwetsbare gezinnen zelf, te betrekken bij het te voeren beleid.

Om een doeltreffend lokaal kinderarmoedebestrijdingsbeleid te voeren, moeten enkele randvoorwaarden worden vervuld. Deze randvoorwaarden hebben betrekking op 'wie' (namelijk de betrokken actoren) en 'hoe' (de manier

waarop het beleid wordt aangepakt). We beschrijven hieronder de lessen die we trokken uit de pilootprojecten in Beerse, Geel, Meerhout, Retie, Turnhout en Vorselaar.

Wie?

Politiek en ambtelijk engagement

Essentieel voor het slagen van het strategische planningsproces is het uitdrukkelijke engagement van het lokale bestuur. Daarom wordt de beslissing om van kinderarmoede een beleidsspeerpunt te maken best genomen in nauw overleg tussen de politieke en ambtelijke verantwoordelijken. De beslissing om (kinder)armoede aan te pakken, heeft namelijk verschillende consequenties. Zo zijn er middelen nodig om acties en maatregelen uit te voeren en te evalueren, maar moet er ook de bereidheid zijn om de lokale coördinator vrij te stellen voor de begeleiding van het beleidsproces. Wij denken daarbij aan een taakbelasting van minimum 20% van een voltijdse tewerkstelling

Om zoveel mogelijk medewerkers te motiveren hun medewerking te verlenen aan het bestrijden van kinderarmoede, is het nuttig om te

starten met het sensibiliseren van partners en verantwoordelijken, door hen te laten kennismaken met de leefomstandigheden van de kwetsbare gezinnen, door hen te verduidelijken welke bijdrage zij vanuit hun functie kunnen hebben en door hun engagement te omschrijven en vast te leggen.

Echte participatie van kwetsbare gezinnen

De betrokkenheid van ouders uit gezinnen met een beperkt inkomen staat voorop. Zoals we hierboven beschreven, kan dit op verschillende manieren gebeuren. Alle pilootgemeenten bevestigen dat de participatie van kwetsbare gezinnen een meerwaarde creëert en onmisbaar is in het opzetten van een beleid dat de ambitie heeft om hun mogelijkheden tot maatschappelijke participatie voelbaar te vergroten. Daarbij is het belangrijk dat er een klimaat wordt geschapen waarin echte participatie kans op slagen heeft.

De ouders moeten zich voldoende veilig voelen om hun ervaringen te delen en hun mening te formuleren. In dit kader is het belangrijk om

hen, voorafgaand aan het traject concrete informatie te geven over hoe het beleidsproces zal verlopen, wie betrokken is en wat hun rol daarin kan zijn. Het is raadzaam om hiervoor een collectief moment te voorzien zodat ouders kunnen kennismaken met elkaar en met de lokale coördinator en de externe begeleider.

Echte participatie betekent ook dat ouders mee het tempo van het proces bepalen en dat je er rekening mee houdt dat een vergadering iets langer kan duren of dat het af en toe wenselijk is om samen met ouders een vergadering voor te bereiden. En dat de leden van de stuur- en werkgroepen zich bereid verklaren om naar de ouders te luisteren.

Echte participatie impliceert ook rechtstreekse participatie. Geëngageerde sociaal werkers, medewerkers van armoedeorganisaties of leerkrachten worden vaak geraakt door de verhalen van ouders en kinderen die in armoede leven. Om snel problemen op te lossen, profileren zij zich nogal eens als hun woordvoerders. Ondanks de beste intenties vormt zo'n vertegenwoordiging geen echte participatie. Want de meest authentieke ervaring ligt bij de ouders en kinderen

zelf. Zij zijn het best geplaatst om aan te geven welke impact structurele veranderingen kunnen hebben op hun leefsituatie (Goris e.a., 2017).

Lokaal partnerschap

Armoede is een multidimensionaal probleem. Om armoede te kunnen bestrijden is het dan ook nodig om samen te werken met partners uit verschillende domeinen en sectoren. De lokale overheid, als regisseur van het kinderarmoedebestrijdingsbeleid nodigt deze partners uit om deel te nemen aan de stuur- en de werkgroepvergaderingen met de bedoeling om samen het beleid vorm te geven en uit te voeren. Het samenbrengen van al deze partners werd in de verschillende pilotgemeenten als zeer waardevol ervaren. De nood aan een multisectoraal armoedeoverleg waar over de schotten tussen de sectoren kan worden samengewerkt, is groot.

Hoe?

Een gedragen visie

Een goed beleid kan niet bestaan uit het opzetten van enkele losstaande acties en maatregelen. Het vertrekt

vanuit een gedragen visie op wat een menswaardig leven inhoudt en welke voorwaarden hiervoor moeten worden vervuld. Deze visie moet gekend zijn en gedragen en uitgevoerd worden door alle betrokken stakeholders. Deze gedragenheid wordt verankerd in de stuurgroep, waar de visie en de beleidsdoelen worden bepaald en waar wordt vastgelegd welke de prioritaire beleidsdomeinen en maatregelen zijn.

De voorzitter van de stuurgroep brengt op gezette tijden verslag uit bij het college van burgemeester en schepenen en koppelt hun opmerkingen ook weer terug naar de stuurgroep. De lokale coördinator zorgt ervoor dat alle politieke vertegenwoordigers op de hoogte blijven van de resultaten en de voortgang van het armoedebestrijdingsbeleid. Hij/zij waakt er tevens over dat ook de andere stuurgroepleden op regelmatige tijdstippen terugkoppelen naar hun dienst of organisatie.

De formulering van de visie en de bijhorende strategische doelen door de stuurgroep is het uitgelezen moment om de ambitie van de

gemeente op het vlak van het kinderarmoedebestrijdingbeleid breed uit te dragen.

De communicatie kan via verschillende kanalen verlopen: maandelijks een rubriek het gemeentelijk infoblad, folders, lichtpanelen, meer uitgebreide katern in de informatiegids van de gemeente. Vooral facebook, het gemeentelijk infoblad en de lichtkranten blijken goede informatiekanalen te zijn voor gezinnen in armoede (Storms, 2011).

Structurele, planmatige en proactieve aanpak

De structurele oorzaken van armoede zijn gekend. Als je armoede wil bestrijden, moet je ingrijpen op deze oorzaken. Hoe doe je dat? Verschillende invullingen over het begrip structurele armoedebestrijding doen de ronde. Wat deze invullingen gemeen hebben is dat structurele armoedebestrijding moet ingrijpen op de diepgewortelde oorzaken van het probleem. Concreet betekent dit dat mensen moeten kunnen beschikken over een menswaardig inkomen en/of dat hun noodzakelijke kosten worden verlaagd, bijvoorbeeld door het aanbieden van betaalbare huisvesting.

Wil je een complex probleem als armoede bestrijden, dan moet je dus ook structuren veranderen. En dit vraagt een heldere visie (Ghys, 2017).

Om deze visie te realiseren is een planmatige aanpak nodig. Hierin leggen alle partners vast welke doelen ze vooropstellen, welke acties er wanneer worden uitgewerkt en uitgevoerd, en welke middelen moeten worden vrijgemaakt. Ook de eventuele bijsturing van doelen, tijdstippen of middelen op basis van een nauwgezette opvolging en evaluatie van de bereikte resultaten hoort thuis in deze aanpak.

De evaluatie van de bereikte resultaten is cruciaal. Beleid voeren verloopt immers steeds via een cyclisch proces. Hiervoor moet er bij de uitwerking van de acties voldoende aandacht gaan naar het omschrijven van outcome-indicatoren.

Daarbij aansluitend is een structureel beleid ook altijd een proactief beleid, gericht op de gezinnen met een verhoogd armoederisico die de stap naar de hulpverlening (nog) niet hebben gezet.

En verder...

Een structureel, gedragen beleid wordt ook verder gezet nadat de projectfinanciering is afgelopen. De pilotgemeenten hebben voor hun prioritaire domeinen doelstellingen bepaald en acties gepland en gedeeltelijk uitgevoerd. Ze hebben nog heel wat werk op de plank liggen. We zijn bijzonder verheugd dat we in de evaluatiegesprekken met de lokale coördinatoren en stuurgroepleden ervaren dat het hun ambitie is om het aangevatte engagement te blijven uitvoeren. Sommige gemeenten zullen dit doen in het kader van het Huis van het Kind.

Een integraal armoedebestrijdingsbeleid opzetten en uitvoeren is immers een werk van lange adem. Aan het einde van deze projectperiode realiseert iedereen zich dat het opzetten en uitvoeren van zulk beleid volharding vraagt en de bereidheid om naar elkaar te luisteren en samen te werken over de sectoren heen.

Een armoedebeleid is nooit af ...

LITERATUUR

Ackaert, L., Brants, P., & De Rycke, L. (2003). Kom je dat thuis eens vertellen? Leuven: Acco

Baert H. & Droogmans A. (2010). Armoede bestrijden door basisschakelmethodiek. Alert: Tijdschrift voor Sociaal Werk en Politiek. 36 (1). 17-26

Banerjee, A & Duflo, E. (2011). Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty. New York, NY: Public Affairs

Booghmans, M., Cortese, V. (2009). Sociaal-Economische Enquête 2001. Monografie nr. 7. Scholarisatie en arbeid. Brussel: FOD Economie, K.M.O., Middenstand en Energie

Bouverne-De Bie, M. (2003). Een rechtenbenadering als referentiekader. In M. Bouverne-de Bie, A. Claeys, A. De Cock, & J.

Vanhee (Eds.) Armoede en maatschappelijke participatie. Gent: Academia Press

Buysschaert, G. & Dominicy, M. (2012). Iedereen gelijke kansen op school? Dat denken zij ervan! Brussel: UNICEF

Casey, P. H., Szeto, K., Lensing, S., Bogle, M., & Weber, J. (2001). Children in food-insufficient, low-income families: prevalence, health, and nutrition status. Archives of pediatrics and adolescent medicine. (155). 508-517

Coene, J. (2016). Kinderarmoede blijft een groot probleem. Samen strijden op vele fronten. 25 januari 2016. <http://sociaal.net/analyse-xl/kinderarmoede-blijft-groot-probleem/>

Cooperrider, D. L., Whitney, D. & Stavros, J. M. (2008). Appreciative Inquiry Handbook. Brunswick, OH: Crown Custom Publishing

Cox, N. Detaillieur, H. & Van der Vorst, H. (2015). Ouders en kinderen in (kans)armoede Een onderzoek naar de beleving van de leefsituatie van gezinnen in (kans)armoede met kinderen tussen 0 en 3 jaar in leper. Kortrijk: VIVES

Currie, C et al. (eds). Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged

Children. HBSC study: international report from the 2009/2010 survey. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe. 2012

De Witte, K. & Mazrekaj, D. (2015). Vroegtijdig schoolverlaten - evidence based beleidsaanbevelingen. Brussel: Itinera Institute
Dowler, E. (2008). Poverty, food and nutrition. In J. Strelitz & R. Lister (Eds.) Why money matters: family income, poverty and children's lives. London: Save the children

Driessens, K. & Van Regenmortel, T. (2006). Bind-Kracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening, Boek 1. Leuven: LannooCampus

Elliott J, Heesterbeek S, Lukensmeyer C, Slocum N & Steyaert S. (2006). Participatieve methoden: Een gids voor de gebruikers. Brussel: Vlaams Instituut voor Wetenschappelijk en Technologisch Aspectenonderzoek

Geenen, G. & Corveleyn, J. (2010). Helpende handen. Gehechtheid bij kwetsbare ouders en kinderen. Leuven: LannooCampus

Geerts, A., Dierckx, D., & Vandevooort, L. (2012). Elk kind telt. Informatie en inspiratie voor lokale actoren in hun strijd tegen armoede. Brussel: Vlaamse minister van Innovatie, Overheidsinvesteringen, Media en Armoedebestrijding

Ghys, T. Er zijn geen rijke armen. Waar structurele armoedebestrijding werkelijk over gaat. 26 april 2017. <http://sociaal.net/analyse-xl/er-zijn-geen-rijke-armen/>

Goris, P., Bursens, D., Melis, B. & Vettenburg, N. Structureel werken zit ingebakken in sociaal werk. Nog beter het verschil maken. 28 maart 2017. <http://sociaal.net/analyse-xl/structureel-werken-zit-ingebakken-in-sociaal-werk/>

Griggs, J. & Walker, R. (2008). The costs of child poverty for individuals and society. A literature review. Joseph Rowntree Foundation

Groenez, S., Nicaise, I. & De Rick, K. (2009). De ongelijke weg door het onderwijs. In Vanderleyden, L., Callens, M. & Noppe, J. (eds.) De sociale staat van Vlaanderen 2009. Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering

Hirsch, D., Sutton, L., & Beckhelling, J. (2012). The cost of a child in the twenty-first century. London: CPAG

Hirtt, N., Nicaise, I., & De Zutter, D. (2007). De school van de ongelijkheid. Berchem-Antwerpen: Epo.

Juchtmans, G., Goos, M., Vandenbroucke, A. & De Fraine, B. (2012). Zittenblijven in vraag gesteld. Een verkennende studie naar nieuwe praktijken voor Vlaanderen vanuit internationaal perspectief. OBPWO-project 10.02 Eindrapport. Leuven: Hiva-

KULeuven

Juchtmans, G. & Groenez, S. (2016). Opgroeien in kansarmoede: een profielschets van de VLAS-respondenten. Uantwerpen: Vlas-studies (32)

Lievens, P. (2008). Drempels naar participatie in lokale verenigingen. Geel: Katholieke Hogeschool Kempen.

Migchelbrink, F. (2006). Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn. Amsterdam: SWP

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Administratie Planning en Statistiek. (2002). Opvolgen en evalueren van het beleid.

Brussel: Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap

Mullainathan, S. & Shafir, E. (2013). Scarcity: Why having too little means so much. Mac-millan.

Muraven, M. & Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: does self-control resemble a muscle? Psychological Bulletin. 126 (2). 247-259

Peeters, N., Mertens, T. & Storms, B. (2016). Tiny krijgt een fiets. Tiny aan zee. Maar wat als je niet Tiny heet? Maatschappelijke participatie van kinderen uit kwetsbare gezinnen bevorderen: de rol van lokale besturen. VIEWZ, Visie en Expertise in Welzijn en Zorg. (2).64-71

POD Maatschappelijke Integratie. Projectoproep Kinderen eerst. Retrieved from <https://www.mi-is.be/nl/projectoproep-kinderen-eerst>. Op 5 maart 2017.

Raeymaeckers, P., Dierckx, D. (2010). Kinderarmoede in Europees perspectief: beleidsgerichte probleemanalyse. Antwerpen: Oases

Ridge, T. (2009). Living with poverty. A review of the literature on children's and families experiences of poverty. A report of research carried out by the Centre for the Analysis of Social Policy on behalf of the Department for Work and Pensions. Bath: University of Bath

Sannen L., Degavre F., Steenssens K., Demeyer B., Van Regenmortel T. (2007). Leven (z)onder leefloon. Deel 2.

Methodiekboek bij onderbescherming: proactief handelen vanuit het OCMW. Leuven: HIVA

Storms, B. (2012). Referentiebudgetten voor maatschappelijke participatie. Doctoraal proefschrift. (PhD). Antwerpen: UA

Storms, B., Goedemé, T., Van den Bosch, K., Penne T., Schuerman N. & Stockman, S. (2014). Pilot project for the development of a common methodology on reference budgets in Europe: review of current state of play on reference budget practices at national, regional, and local level. Brussels: European Commission

Storms, B., Peeters, N. & Van Thielen, L. (2011). Armoede bestrijden op lokaal niveau. Een blauwdruk voor een draaiboek. Geel: CEBUD, Thomas More.

Storms, B. & Van den Bosch, K. (2009). Wat heeft een gezin minimaal nodig? Een budgetstandaard voor Vlaanderen. Leuven: Acco.

UNICEF (2010). Innocenti Report Card 9. The children left behind. A league table of inequality in child well-being in the world's rich countries. Firenze: Unicef.

Vandenbroeck, M. & Van Lancker, W. (2014). Een tweesporenbeleid inzake kinderarmoede. VLAS-Studies 14. Antwerpen: Vlaams Armoedesteunpunt.

Van der Wal, J. & De Wilde, J. (2011). Identiteitsontwikkeling en leerlingbegeleiding: een praktijkgericht boek. Bussum: Coutinho

Van Gils, J. & Willekens, T. (2010). Belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren die in armoede leven. Deel 1: De situering en de theoretische achtergrond. Meise: Onderzoekscentrum Kind en Samenleving vzw.

Vanobbergen, B. (2017). Spelen in zwarte sneeuw. Fragiel manifest tegen kinderarmoede. Tielt: Lannoo Campus.

Vansevenant, K., Driessens, K., & Regenmortel, T. van (2008). Bind-Kracht in armoede. Krachtgerichte hulpverlening in dialoog.

Boek 2 [The Strength of Ties in Poverty. Strengthening Social Care in Dialogue]. Leuven: LannooCampus.

Van Thielen, L. & Storms, B. (2013). Het maximum uit het minimum halen. Overlevingsstrategieën van mensen die moeten rondkomen met een te beperkt inkomen. Geel: CEBUD, Thomas More.

Van Vossle, A. (2014). PLAI: literatuurstudie. Retrieved from: http://www.plai.be/wp-content/uploads/2015/08/PLAI-Literatuurstudie_Finaal.pdf

Vettenburg, N., Burssens, D., Goris, P., Melis, B., Van Gils, J., Verdonck, D., & Walgrave, L. (2002). Preventie m.b.t. de jeugdinzake Welzijn en Gezondheid. Visie en ontwikkeling van instrumenten. Leuven: K.U.Leuven.

Vranken, J., Geldof, D. & Van Menxel, G. (1997). Sociale uitsluiting: deel van een kwartet. In J. Vranken (Ed.) Armoede en sociale uitsluiting: jaarboek 1997 (303-320). Leuven: Acco

VVJ. (2017). Doelstellingen bepalen. www.vvj.be, geconsulteerd op 20 april 2017

Willems, S. & De Maeseneer, J. (2015). Kinderarmoede: toegang tot maatschappelijke dienstverlening: gezondheidszorg.

(PowerPoint slides). Retrieved from https://www.senate.be/actueel/homepage/Informatieverslagen/Kinderarmoede/hoorzitting_2015.07.06/Jan_De_Maeseneer.pdf

Webbink, D. (2005). Causale effecten van beleid: Over gecontroleerde en natuurlijke experimenten. *Justitiële Verkenningen*. 72(8). 72-84

